

ÜÇÜNCÜ GIDA REJİMİ ÇERÇEVESİNDE RUSYA VE TÜRKİYE’NİN TARIMSAL YAPISI VE TİCARETİNİN ANALİZİ

The Analysis of the Agricultural Structure and the Trade between Russia and Turkey within the Framework of the Third Food Regime

Emine KILAVUZ* & Esra Nur YÜCER**

Öz

Son yıllarda akademik ve siyasi çalışmalarına konu olan iklim değişikliği yanında COVID-19 pandemisi ve Rusya-Ukrayna arasındaki savaş, dünyada gıda güvenliği sorununun tartişılmasına neden olmaktadır. 2022’de dünya çapında gıda fiyatlarında hızlı bir artış ve başta tahıl olmak üzere dünyanın birçok yerinde gıda arz kıtlığı ve kendi kendine yeterlilikte sıkıntılar görülmüştür. Bu çerçevede Dünya Ticaret Örgütü’nün (DTÖ) tarımsal ürün ve girdiler üzerinde devlet müdahalelerine yönelik politikaları da tartişmaya açılması gerekmektedir. İç destekler konusunda düzenlemeler getiren DTÖ Tarım Anlaşması politikaları, gelişmiş ülkelere ve çok uluslu şirketlere avantajlar sunarken, gelişmekte olan ülkelerin başta yerel kalkınmaları olmak üzere kırılganlıklarını artırmaktadır. Bu çalışmada, son yıllarda konjonktürün ve coğrafyanın etkisi ile giderek daha fazla ekonomik ortak haline gelen Türkiye ve Rusya’daki tarımsal alandaki gelişmeler Üçüncü Gıda Rejimi kuralları çerçevesinde analiz edilmiş ve iki ülke arasındaki ticari ilişkiler bu açıdan değerlendirilmiştir. Türkiye, mevcut gıda rejimine göre, ağırlıklı olarak nispeten stoklanamayan, depolama ve raf ömrü kısa olan emek yoğun sebze ve meyve üretiminde üretici ve ihracatçı iken sermaye yoğun hububat, hayvan yemi ve yağlı tohumlarda ise ithalatçı konumundadır. Her ne kadar tarımsal ticaret dengesi fazla veriyor olsa da tarımdaki bu iş bölümü gelecekte Türkiye açısından arz güvenliği ve ithalata bağımlılık yanında sürdürülebilir kalkınma için de riskler barındırmaktadır.

Anahtar

Kelimeler:
Üçüncü Gıda Rejimi, Dünya Ticaret Örgütü, Türkiye-Rusya Tarım Ticareti.

JEL Kodları:

F13, F12, O57, Q17.

Keywords:

Third Food Regime, World Trade Organization, Turkey-Russia Agricultural Trade.

JEL Codes:

F13, F12, O57, Q17.

Abstract

In addition to climate change, which has been the subject of academic and political studies in recent years, the COVID-19 epidemic and the war between Russia and Ukraine caused the food security problem to be discussed in the world. In 2022, there has been a rapid increase in food prices worldwide, food supply security in many parts of the world, and self-sufficiency problems, especially in grain. In this context, the World Trade Organization (WTO) policies regarding government interventions for agricultural products and inputs should also be discussed. While the WTO Agriculture Agreement policies, which bring regulations regarding internal support, offer advantages to developed countries and multinational companies, they increase the vulnerability of developing countries, especially in terms of local development. In this study, developments in agriculture in Turkey and Russia, which have become more and more economic partners with the influence of conjuncture and geography in recent years, are examined within the framework of the Third Food Regime rules and commercial relations. The relations between the two countries were evaluated from this perspective. According to the current food regime, Turkey is mainly a producer and exporter in the production of labor-intensive vegetables and fruits that cannot be stocked and have a short storage and shelf life. It is an importer of storable grain, feed and oilseeds and animal products. Although the agricultural trade balance gives a surplus, this division of labor in agriculture poses a risk for Turkey in the future, not only in terms of supply security and dependence on imports, but also in terms of sustainable development.

* Prof. Dr., Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Türkiye, ekilavuz@nny.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9639-2368

** Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Türkiye, esrycr@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2644-928X

Makale Geliş Tarihi (Received Date): 02.02.2023 Makale Kabul Tarihi (Accepted Date): 31.03.2023

Bu eser Creative Commons Atf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

1. Giriş

18. yüzyılda iki liberal İngiliz iktisatçı olan Adam Smith ve David Ricardo’nun, liberal ideoloji altında oluşturulacak bir küresel sistemde her ülkenin kendi mutlak/mukayeseli avantajları çerçevesinde sisteme dahil olması ile kazançlı çıkacağını belirttikleri teorileri (Krugman ve Obstfeld, 2008) gerçek hayatta ne kadar geçerli olmuştur? Günümüz küresel dünyasında üretimin bazı kısımlarının dünyanın farklı yerlerinde gerçekleştiriliyor olması, bu teorilerin geçerliliğini sorgulatmıyor mu? Sistem içinde ülkeler ya da gelir grupları toplam üretimden ne kadar pay alabiliyor? Küresel iş bölümünün tehlikeleri nedir? Tüm bu sorular, son yıllarda yaşanan Covid-19 pandemisi ve Rusya-Ukrayna savaşı ile daha öne çıkmıştır. Bu iki olay dünyada, sadece lojistikte değil gıdada da arz güvenliğinin tehlikelerine ve endişelere işaret etmektedir. Gıda arzında ve lojistiğinde yaşanan sıkıntılar dünyada gıda fiyatlarının artmasına, gıdada dışa bağımlılık ve kendi kendine yeterlilik problemlerine yol açmıştır. Diğer yandan küresel gıda ticaretinin merkezinde yer alan Archer Daniels Midland Company, Bunge, Cargill ve Louis Dreyfus olmak üzere Batılı şirketler ise ciddi kar elde etmişlerdir (Xinhua, 2023). Dünyada birçok ülkenin gıda üretim ve tüketiminde birkaç ülkeye bağımlı olması, özellikle tahıl, gübre gibi ürünlerin stratejik önemini ortaya çıkarmıştır. İlave olarak gelecekte dünyada gıda ve kullanılabilir su açısından ciddi sıkıntı yaratacak olan küresel ısınma ve iklim değişimleri, konunun önemini artırmaktadır. Bu gelişmeler, küresel mukayeseli üstünlüklere göre üretim ve ticaret yapmak yerine, liberal sistemin alternatifi olan ithal ikameci politikaların öne çıkmasına neden olmaktadır.

Tarım ürünlerinin üretiminin iklime bağımlı olması ve döngünün uzunluğu nedeniyle arz esnekliği düşüktür, ayrıca insan hayatı için önemli bir girdi olduğu için tüketiminin yani talebinin de fiyat esnekliği düşüktür. Dolayısıyla tarımsal piyasalarda fiyatlar ve gelirdeki düzensizlikler, piyasada istikrarsızlık yaratacağı için devletlerin bu piyasalara müdahalesini gerekli kılmaktadır. Devletler bir yandan üretimin sürdürülebilir olması için üreticilere ürün ve girdi desteği sağlarken, diğer yandan gıdaya ulaşımında sıkıntı yaşanmaması için tüketicilere makul fiyattan ürün almalarına çalışmakta ve fiyatlara müdahale etmekte, dengeleyici bir politika izlemeye çalışmaktadırlar. Ancak bu piyasada ürün ve girdilere yönelik sübvansiyonlar, 1980 sonrası küresel dünyada tartışma konusu oluşturmuştur. Özellikle zengin doğal kaynaklara ve tarımda ileri üretim tekniklerine sahip olan ABD (Amerika Birleşik Devletleri) gibi ülkeler, “karşılaştırmalı üstünlükler” teorisine dayalı serbest ticareti (Ay ve Yapar, 2005) ve küresel kapitalist bir düzenin savunucu olmuşlardır.

Bu çalışmanın ikinci bölümünde ikinci dünya savaşı sonrası oluşan küresel sisteminin işleyişinde rol oynayan uluslararası kuruluşlardan olan Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund-IMF) ve Dünya Bankası (World Bank-WB) yanında uluslararası ticaretin serbestleşmesi adına hareket eden Dünya Ticaret Örgütü’nün tarım politikası ve tarım ürünleri üretiminde iş bölümünü temsil eden gıda rejimlerinden bahsedilecektir. Üçüncü bölümde ise DTÖ Tarım Anlaşması’nın tarımsal sübvansiyonlara bakışı yer alacaktır. Küresel dünyada bu iş bölümünde ilk olarak son yıllarda ticari ilişkilerimizde önemli bir yere olmaya başlayan Rusya Federasyonu’nun tarım politikalarına ve tarımsal iş bölümü içindeki yeri dördüncü bölümde analiz edilecektir. Daha sonra aynı analiz Türkiye için yapılacaktır. Üçüncü Gıda Rejimi çerçevesinde Türkiye ve Rusya’nın durumu iki ülkenin tarımsal ürünler ticaretine nasıl yansıtıldığı ise beşinci bölümün konusunu oluşturmaktadır. Bu bölümde tarımsal ticaret verileri ile iki ülke ticaretinin mevcut durumu ve gelecekteki risk ve fırsatlar Türkiye açısından ele alınacaktır.

Sonuç kısmında ise Türkiye açısından dünyadaki tarımsal iş bölümünün risk ve getirileri, Rusya ile ticareti rneği çerçevesinde değerlendirilecektir.

2. Gıda Rejimleri ve Dünya Ticaret rgt

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, esas olarak aşırı tahıl üretimi yapan ABD'den eskiden tarımda kendine yeten ülkelere yapılan gıda yardımı ile öne çıkan yeni gıda düzeninin yükselişi gözlenmiş ve bu durumun ekonomik ve siyasi birçok etkileri olmuştur. Ticaretin yeniden düzenlenmesinin yanında uluslararası iş bölümü içinde tahıl üretiminin gelişmiş ülkelere kayması sonucu gelişmekte olan ülkelerde tarımsal az gelişmişlik kentlere gleri artırmıştır (Friedman, 1982). Dünya genelinde gıda üretimi ve dolaşımındaki düzenlemeler gıda rejimi kavramı ile açıklanmaktadır. İlk olarak 1989 yılında Philip McMichael ve Harriet Friedman tarafından daha sistematik tarzda ifade edilen bu kavram aslında kapitalist düzenin ve egemen glerin de gelişimini yansıtır. Küresel kapitalizmin gelişiminde etkili olan bu egemen gler sırasıyla İngiltere, Amerika ve neoliberal kurum ve kuruluşlar olarak sıralanabilir (Aydın ve Aydın, 2018). Uluslararası gıda üretimi ve dağılımındaki iş bölümünde dönüşümler, Birinci, İkinci ve nc Gıda rejimleri altında incelenmektedir. Birinci gıda rejimi buğday ve şeker pancarı gibi temel tarım ürünlerinin ve canlı hayvanların üretimlerini sömürgeci kolonilere yaptırmasıyla biçimlenmiş İngiliz merkezli gıda rejimini (1870-1914'ler), ikinci gıda rejimi ise (1945-1970) endüstriyel tarım ve endüstriyel gıdaya dayalı ve ABD'den sömürge sonrası devletlere gıda akışı ile tarımda yeni bir uluslararası iş bölümünü temsil eder. Yeni düzen ABD ve Avrupa'yı kendi kendine yeten önemli ihracat merkezlerine, Japonya'yı ve nc Dünya'nın kolonilerini ve yeni ulusları ise kendi kendine yeten ülkelerden ithalatçı ülkelere dönüştürmüştür. Gıda yardımı, gelişmekte olan ülkelerdeki kentsel emek gücüne ucuz gıda sağlamış, sanayileşmeyi teşvik etmiş ve uzun vadede gıda bağımlılığını teşvik etmiştir (McMichael, 2005; McMichael, 2009; Burch ve Lawrence, 2009). Bu dönemin en belirgin özellikleri arasında, küresel gıda güvenliği sorununu ele alan Yeşil Devrim teknolojiler, kimyasal ve mekanik girdi ile üretilen genetiği değiştirilmiş ürünler, artan uluslararası tarımsal gıda ilişkileri yer almaktadır (McMichael, 2005).

1980'lerden bu yana uluslararası şirketler, ulusal devletlerin özerkliklerini kısıtlamış ve yeni bir küresel gıda rejimi biçimi geliştirmişlerdir (McMichael, 2013). 1990'lı yıllardan itibaren sürmekte olan nc Gıda Rejimi, G'nn (gelişmiş ülkeler), tahıl-hayvancılık ve dayanıklı gıda gibi nispi olarak sermaye yoğun olan temel tarımsal gıda ürünlerinde üretici ve ihracatçı, GO (gelişmekte olan ülkeleri) ise nispi olarak emek-yoğun meyve-sebze üretim ve ihracatına yönlendiren bir yapıya sahiptir (aşkurlu, 2012). Bu iş bölümü G'nn büyük ölçekli üretim yapan ve belirli ürünlerde uzmanlaşmış iftliklerinin, tarım makinalarında, yem, ilaç, gübre vb. alanlarda uzmanlaşmış küresel ölçekte şirketlerinin dünyada tekelci ve oligopolcü yapıya sahip olmalarına neden olmuştur. Dolayısıyla nc Gıda Rejimi, küresel tekeli ve oligopolcü yapıdaki çok Uluslu şirketlerin hakimiyetinin olduğu bir rejimdir (aşkurlu, 2012). 1986-1994 arasında GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) tarafından üstlenilen ve yedi buçuk yıl süren Uruguay Turu'nda, küresel ticaret sistemi, mal ticaretindeki serbestlik yanında, Kuzey lkelerinin mukayeseli üstün olduğu tarım, hizmetler (bankacılık, sigortacılık ve telekomünikasyon), ile tekstil sektörlerinde ticaretin serbestleştirilmesi, tarımsal desteklerin azaltılması konusunda anlaşma sağlanmış, GATT yerine Dünya Ticaret rgt kurulmuş ve anlaşma 1995 yılında yürürlüğe girmiştir (McMichael, 2005). Uruguay Turu (1986-1994), coğrafi yapısı itibariyle tarımsal üretimi büyük olan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin oluşturduğu

Cairns Grubu¹ ile ABD, AB (Avrupa Birliği) ve Japonya’nın farklı görüşlerine sahne olmuştur. Cairns Grubu ülkeler ile ABD, tarımsal üretim ve ticarete liberal politikaları savunmuşlar, AB ve Japonya gibi ülkeler ise daha temkinli yaklaşmışlardır. Sonunda DTÖ ticaret müzakerelerinin son turu olan Doha Kalkınma Turu’nda (2001), tarımsal desteklerin azaltılması konusunda iş birliğine karar verilmiştir (European Parliament, 2022). Bir başka deyişle kalkınma için küreselleşmenin ön koşul olduğu savunulan bu turda, aralarında ciddi gelişme farkı olan ülkelerin hepsine birden neoliberal politikalar sunulmuştur. Bu durum aslında Adam Smith’in (1776) serbest ticaretin tüm ülkeler ve bireyler açısından faydalı olacağı şeklindeki teorik yaklaşımının yeniden ifadesidir.

1995’te yürürlüğe giren DTÖ Tarım Anlaşması (The Agreement on Agriculture-AOA), daha adil rekabete ve daha az çarpık bir sektöre öncülük etmek amacıyla ülkeler tarafından yerli üreticilere verilen tarımsal destek ve sübvansiyonların azaltılmasına odaklanan bir anlaşmadır. DTÖ Tarım Anlaşmasının hükümleri, pazara giriş (tarifelerin azaltılması ve tarife dışı engellerin kaldırılması), iç destekler (yerli üretimi artıracak destekler ve sübvansiyonlar) ve ihracat sübvansiyonları (ihracat sübvansiyonların azaltılması) şeklinde başlıca üç geniş tarım ve ticaret politikası kategorisiyle ilgilidir (European Parliament, 2022; WTO, 2022b). DTÖ üyeleri tarımsal ticaret reformlarını müzakere etmeye devam ederek 2015 yılında DTÖ Bakanlar Konferansı’nda, tarım ihracatı için sübvansiyonların kaldırılması taahhüdünün yanı sıra, gıda güvenliği amacıyla kamu stok tutma programları ve gelişmekte olan ülkeler için özel bir koruma mekanizmasına ilişkin kararlar almışlardır (WTO, 2022b). Tarım sübvansiyonları küresel ticaret sisteminde öne çıkan çok tartışmalı bir konudur (Hopewell, 2021). Aslında McMichael’a (2009) göre bu anlaşma ile, gizlenen sübvansiyon yapıları aracılığıyla Kuzey ülkelerinin aşırı üretiminin yönetilmesi ve genel olarak bir serbest ticaret ilkesinin resmen meşrulaştırılmış olmasıdır. Yeni gıda rejimi neoliberal politikalar çerçevesinde tarım ve biyoteknoloji arasındaki stratejik ittifaklar kurulması ve tarımsal ticareti teşvik etmektedir (McMichael, 2009). Bu yeni düzende ülkeler ulusal tarımlarını serbest ticaret ve diğer uluslararası anlaşmalarla düzenlerken önemli sermaye ve ölçekte üretim yapan ABD ve Kanada gibi ülkelerde tarımla uğraşanların gelirleri ile küçük ölçekte üretim yapan ve sınırlı sermayeye sahip gelişmekte olan ülkelerde tarımsal gelirleri arasında ciddi fark oluşmaktadır (Pechlaner ve Otero, 2008). Diğer yanda ise en az gelişmiş, gıda güvencesi olmayan ülkelerde üretkenlik azaldıkça, pazarlarına üretken, sübvansiyonlu gıda ihracatçılarından gelen gıdalar girmeye başlamıştır (Marchione, 2008). Bu durum gelişmekte olan ülkelerde devletlerin tarım sektörünü serbest piyasa koşullarına terk ederken bir yandan da küçük çiftçilerin topraklarını bırakmalarını ve büyük sermayedar üreticilerin piyasa hâkim olduğu üretim modeline geçilmesine neden olunmuştur. Örneğin AB, Ortak Tarım Politikası çerçevesinde, kırsal kalkınmada yatırımlara destek vermiş, tarım ürünlerine yüksek fiyat ve yeni teknolojilerin uygulanması sonucu verim ve üretimde ciddi artış ortaya çıkmıştır. AB’nin tarım kesimine verdiği sübvansiyonlar ve ayrıca ihraç ürünlerinde düşük fiyat uygulaması sonucu, sübvansiyon uygulamayan gelişmekte olan ülkelerin rekabetçi olmayan rekabetle karşılaşmalarına, pazar kaybetmelerine ve tarım sektörlerinin ciddi zarar görmesine neden olmaktadır (Godfrey, 2002). Günümüzde çiftçilere yönelik gelir desteği sağlayan AB, bu uygulamaları ortalama çiftlik gelirinin AB ekonomisinin geri kalanında ortalama gelirinin önemli ölçüde altında kalması, çiftçiliğin riskli ve genellikle maliyetli bir iş olması, diğer sektörlerle göre hava ve iklime daha fazla bağımlı olması ve AB çiftçilerinin gıda ürünlerinde artan küresel

¹ Yeni Zelanda, Avusturalya, Kanada, Arjantin, Brezilya, Endonezya, Filipinler, Malezya, Tayland, Güney Afrika, Fiji, Şili, Meksika, Kosta Rika, Uruguay, Paraguay, Bolivya, Kolombiya, Guetemala

ticaretin ve ticaretin serbestleştirilmesi baskısı altında olması gibi nedenlerle çiftçilerin devlet desteğine ihtiyaç duyduğu için yapıldığını belirtmektedir (European Commission, 2022). Bu arada dünya piyasalarında belirli ürünlerde uzmanlaşmış büyük ölçekli endüstriyel tarım yapan çiftlikler ile hayvan yemi ve tarımsal verimlilik üzerinde önemli olan gübre, ilaç gibi girdilerde uzmanlaşmış şirketler ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla yeni küresel sistemde, neoliberal düzenin belirttiği tam rekabetçi yapının çok sayıda alıcı ve satıcı ilkesi girdi piyasalarında geçerli değilken, aynı zamanda hiçbir satıcının piyasa fiyatını etkilemediği ölçüde üretim yapacağı ilkesi de geçerli olmayan bir durum söz konusudur. Yeni düzen, tarımsal gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki eşişsizlikleri daha da artırmakta (Pechlaner ve Otero, 2008), sermaye birikiminin genetik mühendisliği ve fikri mülkiyet hakları ile tarımdan beslenmesine neden olmaktadır. Yeni düzen aslında büyük sermayenin ve batılı şirketlerin kontrolünde olan bir düzendir.

1995 yılında kurulan DTÖ yanında IMF ve WB birlikte küresel dünyada serbest ticaretin kuralları ve anlaşmaları üzerinde güçlü etkiye sahiptirler. Dünya ticaretinin sorunsuz ve serbest bir şekilde akmasının tüm ülkelerin kalkınması ve büyümesi açısından önemli olduğu ifade edilmektedir. Ancak kurumun yalnızca çok uluslu şirketlerin çıkarlarına hizmet ettiği, yerel kalkınmayı baltaladığı, yoksul ülkelerde eşişsizliği artırdığı, tarım ve ilaç ürünleriyle yapılan anlaşmaların gıda konusunda sıkıntılara yol açtığı konusunda eleştiriler bulunmaktadır. Ayrıca bebek endüstriler ve ulusal destek politikalarının göz ardı edilmesiyle gelişmekte olan ülkelerin serbest politikalarından olumsuz etkilendiği belirtilmektedir (WikiMili, 2021). DTÖ ve diğer uluslararası kuruluşlar, neoliberalizmin savunuculuğunu yaparak bu politikalar ve serbest ticaretin, kentsel nüfus için daha fazla istihdam fırsatı, reel ücretlerde artış, daha yüksek teknolojiye ulaşım ve genel olarak daha yüksek bir yaşam kalitesi gibi avantajları olduğunu belirterek küreselleşmeyi desteklemektedirler. Ancak bununla birlikte her sektör bu küresel politikalarından olumlu etkilenmemektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin hükümetlerinin tarım sektörüne desteklerini azaltmaları birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Tarım sektörünün liberalleşmesi, devlet sübvansiyonlarının azalması, yapısal desteklerin özelleştirilmesi, dev tarım işletmelerinin konsolidasyonuna, küresel gıda sisteminin homojenleşmesine ve tedarik yönetim mekanizmalarının aşınmasına yol açmıştır. Zengin ülkeler, gelişmekte olan ülkelere ithalatı engelleyerek belirli ürünlerde yüksek ithalat vergileri ve kotaları sürdürerek kendi ülkelerindeki tarımı yüksek düzeyde korunması sürdürülürken, gelişmekte olan ülkelerin pazarlarını açmaya zorlaması gibi nedenlerle DTÖ'nün küresel ekonomiyi tarafsız yönetmediğine dair eleştiriler yapılmaktadır (WikiMili, 2021).

3. Dünyada Tarımsal Sübvansiyonlar Problemi

DTÖ, asgari destek fiyatları gibi ürün sübvansiyonlarının ve kredi, gübre, sulama ve elektrik gibi ürün dışı girdi sübvansiyonlarının tarımsal üretim maliyetlerini düşüreceğini ve bu tür ülkelere küresel pazara erişimlerinde haksız bir avantaj sağlayacağını belirtmektedir (Grover, 2022). DTÖ, pazara giriş (ithalatın önündeki çeşitli kısıtlamaların kaldırılması), yerel destek (tarım fiyatlarını ve çiftçilerin gelirlerini garanti altına alan sübvansiyon ve diğer programlar) ve küresel satışları yapay olarak rekabetçi hale getirmek için kullanılan ihracat sübvansiyonları hakkında reform talebi ile tarımda da serbest piyasa şartlarının hâkim olmasını istemektedir. Ancak yukarıda belirttiğimiz gibi AB'nin farklı nedenlerle savunarak çiftçilerine verdiği destek gibi ABD, Çin ve Hindistan gibi ülkeler de sübvansiyonları kullanmaya devam etmektedirler (Mahapatra vd., 2022). Bu ülkelerdeki sübvansiyon uygulamaları üretimi teşvik etmekte, dünya

pazarlarında ürün fiyatlarını düşürerek gelişmekte olan ülkelerdeki çiftçilerin rekabet etmesini zorlaştırmaktadır. Ayrıca ABD gıda yardımı programı ile bu fazla ürünleri ihtiyacı olan ülkelere göndererek onları kendisine bağımlı hale de getirmektedir (Pasour, 2004). Son yılların yükselen ekonomik gücü Çin, tarım kesimine yönelik önemli oranda sübvansiyon vermekte ayrıca sübvansiyon uygulamalarını geliştirmekte olan bir ülke anlayışı ile sürdüreceğini ve her türlü kısıtlamadan muaf tutulması gerektiğinde ısrar etmektedir (Hopewell, 2021). Eylül 2020’de Hindistan hükümeti, tarımı küresel ticaret sistemi ile uyumlu hale getirmek için üç yeni yasayı Parlamento’dan geçirince çiftçiler greve gitmişler, yasaların şirketlerin arazi satın almalarına, tarımsal emtiaları stoklamalarına ve fiyatlar üzerinde daha çok kontrol sahibi olmalarına imkân sağlayacağını, ayrıca ürünleri için asgari destek fiyatı şeklindeki sübvansiyonların ortadan kaldırılacağını belirterek yasaların yürürlükten kaldırılmasını talep etmişlerdir. Jawaharlal Nehru Üniversitesi’nde ekonomi profesörü olan Biswajit Dhar, DTÖ’nün tarım sektörüne verilen sübvansiyonların kaldırılması yönündeki baskı karşısında ülkede greve gidilmesine yönelik yaptığı açıklamada, “Aslında, ABD ve AB gibi gelişmiş ülkeler, küresel pazarları sömürmek için tarımı sübvansiyonla ederken, Hindistan ve diğer gelişmekte olan ülkeler, yerel gıda güvenliğini ve geçim kaynaklarını sağlamak için sübvansiyonları ve kamu gıda stoklamasını kullanıyor” demiştir (Devraj, 2021). Ancak Çin ve Hindistan gibi gelişmekte olan ülkeler bu uygulamaları ile küresel sistemden dışlanma riski ile karşı karşıya kalmaktadırlar (Lama, 2022).

DTÖ izin verilen ve verilmeyen sübvansiyonları ayırmak için kurallar getirmiş, uygulamalarında tarımsal sübvansiyonlar için mavi, yeşil (müsaade edilen), ve kırmızı (amber kutu, kehribar kutu, yasaklı) kutu şeklinde hiyerarşi oluşturulmuştur. Bu tarım sübvansiyonlarının farklarına ticaret ve gıda güvenliği açısından bakılabilir (Calvo, 2022). Mavi kutu destekleri, fiyata doğrudan müdahale etmeyen üretimi sınırlandırmaya yönelik dolaysız ödemeler, tarımsal veya kırsal kesime yönelik geliştirme harcamalarından oluşmaktadır. Kırmızı kutu içinde, fiyat yolu ile desteklemeler, prim ödemeleri ve girdi destekleri ile tarımsal üretimi doğrudan etkileyen sübvansiyonları içermektedir. Gelişmiş ülkeler toplam tarımsal üretimin değerinin %5’ini, GOÜ ise %10’unu geçmeyecek şekilde kırmızı kutu desteklerini uygulayabilirler. Yeşil kutu da tarım sektörü ve kırsal kesim için kamu kesimi tarafından yapılacak altyapı hizmetleri, tarım için yapılacak bütün Ar-Ge hizmetleri, gıda güvencesi amaçlı kamu stokları, pazarlama ve tanıtım hizmetleri yer almaktadır. DTÖ, yeşil kutuya hak kazanmak için, bir sübvansiyonun ticareti bozmaması veya en fazla minimum bozulmaya neden olması gerektiğini belirtmektedir (WTO, 2022a). Üç kutunun dışında, gelişmekte olan ülkelere yerel destek sağlama konusunda ek esneklikler sağlayan Geliştirme Kutusu bulunmaktadır. Tarım Anlaşmasının 6.2 Maddesi, bu ülkelere doğrudan veya dolaylı, tarımsal ve kırsal kalkınmayı teşvik edici desteklere müsaade etmektedir (WTO, 2022b). Ancak DTÖ, görünür engel olarak nitelendirilen tarife ve kotalarda önemli indirim ile serbest ticaret tezinin hayata geçilmesine aracı olurken, diğer taraftan gelişmiş ülkelerin fikri ve mülkiyet hakları, çevre standartları, bitki sağlığı ölçütleri gibi görünmeyen engeller olarak nitelendirilen uygulamalarının artması ile de ticarete kısıtlamalara neden olmaya başlamıştır (Doğan, 2002). Gonzalez (2002) sanayileşmiş ülkelerin tarım üreticilerine tanınan sübvansiyonları ve korumaları kurumsallaştırırken tarım anlaşmasının daha adil ve rekabetçi bir sistem yaratılması hedefine ulaşılabilmesi için, sistemdeki asimetriklerin ortadan kaldırılmasının gerekli olduğunu belirtmiştir. Aslında tarımsal sübvansiyonların azaltılması, yabancı yatırım üzerindeki engellerin kaldırılması ve fikri mülkiyet haklarının korunması gibi hedeflerle ülkeler, sermaye yoğun endüstriyel üretim yapan çok uluslu tarım şirketlerin etkisi altına girmişlerdir.

Devletler artık gıdada kendi kendine yeterlilik hakkına sahip değildir (McMichael, 2005; Taşdoğan, 2019).

Tarım Anlaşması ile gelişmekte olan ülkeler tarifeleri düşürmek zorunda kalırken, ABD, AB, Kanada ve Japonya gibi ülkeler tarımsal sübvansiyonları, AOA’da izin verilen muafiyet biçimleri (de minimis, amber, mavi ve yeşil kutu) ile korumuş hatta artırmışlardır. Bunun sonucunda gelişmiş ülkelerde aşırı üretim ile gelişmekte olan ülkeler ise ithalat dalgalanmaları ve düşük ihracata bağlı dış ticaret açığı sorunu ile karşı karşıya kalmışlardır (Bernardino, 2019). 2018-2020 döneminde tarımı desteklemek için devlet bütçesinden yıllık 447 milyar dolar harcama yapılmış, bu harcamaların 376 milyar doları, AB (Birleşik Krallık dahil), Çin, ABD ve Hindistan tarafından gerçekleştirilmiştir (OECD, 2022b).

Her ne kadar küresel dünyada Dünya Bankası, IMF, Dünya Ticaret rgt gibi küresel aktörler, tarımda serbest piyasa mekanizmasının işlevselliğini n plan çıkarmış olsalar da bitkisel üretimde önemli bir yeri olan dünya tohum pazarının %76’sı, bitki koruma ilaçları pazarının %95’i, kimyevi gübre pazarının da %41’i az sayıda firma tarafından kontrol edilmektedir (zalp, 2019). Dolayısıyla bu girdilerin fiyatlarındaki artış karşısında tarım üreticileri korumasız kalmıştır. 1970’li yıllardan sonra tarımsal üretim temel girdisi olan tohumculuk piyasası küreselleşmenin etkisiyle gelişmeye başlamış, üretim, tüketim ve ticaretinde önemli bir artış ortaya çıkmıştır. Ancak küresel dünyada DT ve DB gibi küresel aktörler vasıtasıyla serbest piyasa mekanizması ülkelere empoze edilirken, küresel tohum piyasasında oligopolistik bir yapının olduğu, ABD, Çin ve AB gibi ülkelerin bu piyasadaki paylarının sırasıyla %26.67, %22.11 ve %20.69 olduğu grlmektedir. 2017 yılı için önde gelen tohum şirketlerinin pazar paylarına baktığımızda Monsanto+Bayer (ABD+Almanya) %33, DowDuPont (ABD) %21.3 ve ilk dört büyük tohum şirketinin payı %66.4’tür. Bu şirketler aynı zamanda tohum ve tarımsal ilaç üretiminde de önde gelen çok uluslu şirketler olmaları, tarımsal girdilerde eksik rekabet ve tekelci bir yapının oluştuğunu göstermektedir (Yücel, 2021). Dolayısıyla 1980’li yıllardan sonra küresel sistemin aktörleri olan IMF, DB, DT gibi uluslararası kuruluşlar, neoliberal serbest ticaret ekonomi politikalarının ulus devletler üzerinde uygulanmasını teşvik ederken, diğer yandan çok uluslu şirketlerin etkin bir role sahip olmasını göz ardı etmişlerdir. Tarımsal retim artık büyük süpermarketler tarafından kontrol edilmekte, çiftlik girdilerinin üretiminden, gıda ticaretine, işlemeye ve perakendeye hâkim oldukları grlmektedir. Biyoteknolojideki ilerlemeler ile genetiği değiştirilmiş ve hibrit tohumlar, gübreler, böcek ilaçları gibi tarımsal girdilerin üretimi, tarımdaki teknolojilerin nasıl bu alandaki endüstriyel şirketlerinin gücünü artırdığını göstermektedir (Prause vd., 2021). Diğer yandan dünya tahıl ticaretinin yüzde 70 ila 90’ını 4 büyük şirket (The Archer-Daniels-Midland Company (ABD), Bunge (ABD), Cargill (ABD) ve Louis Dreyfus (Fransız)) kontrol etmektedir (Euronews, 2022).

Tarım piyasalarına ülke bazında baktığımızda ise Ukrayna ve Rusya, son 25 yılda büyük tarım ürünlerinin küresel tedariki için önemli bir kaynak haline gelmişlerdir. Genellikle diğer Doğu Avrupa ve Orta Asya lkeleri ile birlikte Karadeniz bölgesi olarak anılan bu ülkeler, başlıca hububat (mısır, buğday ve arpa) ve yağlı tohumların (zellikle ayçiçeği ve ayçiçeği yağı) retimi ve ihracatında önemli bir rol oynamaktadır. Ukrayna, dünyanın en büyük ayçiçek yağı üreticisidir ve Rusya ile birlikte, küresel ayçiçek yağı ihracatının üçte birinden fazlasını gerçekleştirmektedir. AB, Rusya ve Ukrayna ayçiçek yağının en büyük ithalatları arasındadır. Rusya’nın Ukrayna’yı işgali, bölge halkı üzerinde yaratacağı doğrudan zararın yanı sıra, çatışmanın küresel tarım piyasaları üzerindeki etkisi de dahil olmak üzere birçok ekonomik kaygıyı beraberinde getirmiştir (Paulson vd., 2022). Covid-19 pandemi sürecinde dünyada iş ve ücret kaybı, tedarik zinciri

kesintileri, gıda fiyatlarındaki dalgalanmalar gıda güvencesi olmayan insan sayısında ciddi artış yaratmışken (Feyertag vd., 2021) ardından gelen Rusya’nın Ukrayna’yı işgali ile birlikte Ukrayna’nın tarımsal üretim ve altyapısının zarar görmesi, artan enerji ve gıda fiyatları, özellikle gıda ithal eden ülkelerde gıda güvensizliği sorununu artırmıştır. Rusya ABD ve Suudi Arabistan’dan sonra dünyanın en büyük üçüncü petrol ve sıvı doğal yakıt üreticisi ve diğer yandan büyük bir gübre üreticisi ve ihracatçısıdır. Rusya’ya karşı alınan yaptırımlar petrol fiyatlarında ciddi artışlar yaratmış ve petrol ithal eden ülkelerin ithalat faturaları hızla yükselmeye başlamıştır. Diğer taraftan artan gübre ve yakıt fiyatları, gıda fiyatlarının daha da artmasına ve hatta gıda üretiminde arz sıkıntılarının oluşmasına neden olacaktır. Dolayısıyla yukarıda detaylı verilen tarımsal piyasalardaki eksik rekabetçi yapılanma ile iklim değişiklikleri Üçüncü Gıda Rejiminin neoliberal politikalarının sürdürülebilirliğini sorgularken bölgesel çatışmaların da gelecekte gıda arz güvenliğini ne kadar olumsuz etkileyebileceğini göstermektedir.

4. Rusya’da Tarım Sektöründe Yaşanan Değişimler

Rusya kaynak ve toprak açısından zengin bir ülkedir. 17 milyon km²’yi aşan toprak büyüklüğüyle dünyanın en büyük yüzölçümüne sahip ülkesi olan Rusya Federasyonu (Rusya), 147 milyona dayanan bir nüfusa sahiptir (Moskova Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2022). Ülke, dünyanın en büyük petrol, gaz ve elektrik üreticilerinden birisidir ve dolayısıyla enerji yoğun ekonomilerinden birisidir. Petrol ve doğalgazın GSMH, istihdam, ihracat ve federal bütçe gelirlerine katkısı açısından bakıldığında, yapısal olarak Rusya Federasyonu’nun oldukça yüksek oranda hidrokarbonlara bağımlı olduğu görülmektedir. Ülkenin hedefinde petrol ve doğal gaz yoğunluğunun azaltılması ve ekonomide çeşitlenmeye gidilmesi vardır. 2016-2020 döneminde hizmet sektörünün GSMH içindeki payı tahmini olarak %61.1, imalat sanayinin %14, madencilik ve taş ocakçılığı %11.3 ile inşaat %5.8 tarımsal faaliyetler ise %4 olarak belirlenmiştir (WTO, 2021). 2020 yılı itibarıyla tarım sektörünün GSMH’deki payı %4.1 (yaklaşık 60 milyar dolar) ve istihdamdaki payı ise %5.8 (yaklaşık 4,2 milyon kişi)’dir (Moskova Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2021). Rusya’nın tarımsal gıda sistemi ulusal ekonominin %4’ünü ve istihdamın %10’unu oluşturmaktadır. Rusya dünyanın en büyük buğday ihracatçısı unvanını elinde tutarken, Türkiye, Mısır, Libya ve Suriye gibi ticari ortakları ile ekonomik ilişkilerinde buğday ticareti önemli bir yerdedir (Ballatore, 2021). Rusya’nın en büyük ihracatı petrol ve gazdır. Ancak ülke aynı zamanda dünyanın en büyük gübre ihracatçısı bir başka deyişle dünyanın en büyük nitrojen içeren toprak katkı maddeleri ihracatçısıdır. Rusya, amonyak ihracatının %23’ünü, üre ihracatının %14’ünü, işlenmiş fosfat ihracatının %10’unu ve potas ihracatının %21’ini gerçekleştiren dünyanın en büyük gübre ihracatçısıdır (Colussi vd., 2022).

Sovyetler Birliği’nin 1991’de dağılmasının ardından, komuta ekonomisinden piyasa odaklı bir sisteme geçiş sürecinde Rusya tarım sektörü negatif şekilde etkilenmiştir. Büyük ölçüde devlet destekli çiftlikler yeni sisteme uyumda zorlanmışlar gerek hayvancılık gerek tahıl üretiminde verim ve miktar açısından düşüş yaşanmıştır (Wikipedia, 2022a). 1990’dan 2000’e kadar toplam tarımsal üretim yaklaşık beşte iki ve hayvancılık ürünleri üretimi yarı yarıya azalmıştır ve Rusya büyük bir et ithalatçısı olmuştur. 1993 yılında Başkan Boris Yeltsin Dünya Ticaret Örgütü’ne katılım için bazı ekonomik reformlar yapmaya başlamıştır. 1993 yılında Rusya, GATT’a katılmak için ilk başvurusunu yapmış, gerekli kanunlar, yönetmelikler, kararlar ve diğer düzenlemeleri hayata geçirerek ekonomisini modernize etmek ve istikrarlı bir iş ortamı yaratmak istemiş ve 2012’de gelişmiş ülke statüsünde DTÖ’ne üye olmuştur (United States Trade Representative,

2014). DTÖ'ye katılmakla Rusya'nın dünya ekonomisine bütünleşmesi için gümrük vergileri ile üretim ve girdi kullanımında hükümet desteklerini azaltılması (Petrick, 2014) gerekmiştir. Fiyat liberalizasyonu, daha sıkı para ve maliye politikaları ve daha liberal bir ticaret rejimi, Rusya'nın kaynak dağılımını daha önceki Sovyet döneminde kurulan modelden uzaklaştırmıştır (Sedik vd., 2015). Fakat bu politikaların tarım sektörü üzerindeki etkisi büyük olmuş, tarım sektörünü Rusya ekonomisinde en olumsuz etkilenen sektör haline getirmiş, tarımsal rekabet gücü ve gıda üretimi azalmıştır (Benesova vd., 2015).

Rusya Federasyonu, her ne kadar uluslararası sisteme entegre olmak, yabancı sermayeyi ülkesine çekmek, teknolojik açıdan ilerlemek anlamında WTO kurallarına uymayı taahhüt etmiş olsa da son yıllarda başta tarım sektörü olmak üzere kendine yeterlilik ve ithal ikameci politikalara dönük bir sürecin içinde olduğu görülmektedir. Tarım sektörünün özelliklerinden ve piyasa aktörlerinin durumundan dolayı, neoliberal akımın piyasa mekanizması yani görünmeyen el, tarım sektörünün gelişmesinde ve toplumun gıda arz güvenliği ve üreticilerin sektörde kalabilirliğinin sağlanması açısından çok da rasyonel değildir ve devletin düzenlemesine ihtiyacı bulunmaktadır. Bu noktada, Rusya bu görüşe uygun olarak 2000'li yılların sonundan itibaren tarım sektörü üzerinde denetim ve desteklerini artırmıştır. Son yıllarda Rusya'nın DTÖ'nün ayrımcılık yapmama, daha serbest ticaret, öngörülebilirlik, şeffaflık ve adil rekabet gibi yol gösterici kurallarından uzaklaştığı, sınırdaki kısıtlayıcı önlemler ve ithal ikameci politikalara ağırlık verdiği görülmektedir (United States Trade Representative, 2021). 2011-2013 itibarıyla, ithal ikamesi ve kendi kendine yeterli olmaya yönelik hedef, et ithalatını düşürmüştür (Liefert vd., 2019). Rusya'nın hayvancılık sektörüne kalkınma programına göre verdiği kredi destekleri DTÖ'nün yeşil kutu ile uyumlu olmadığı belirtilse de AB'nin Ortak Tarım Politikası çerçevesinde aynı destekleri verdiği bilinmektedir (Petrick, 2014).

2014 yılında Rusya'nın Ukrayna'nın bazı topraklarını ele geçirmesi ile başlayan süreç, ABD, AB ve diğer bazı ülkelerin Rusya'ya yaptırım uygulamasına yol açmış, hammadde ihracat endüstrileri ve askeri-sanayi kompleksi için gerekli olanlar dahil çeşitli yüksek teknoloji ürünlerinin tedarikinde engeller getirilmiştir. Rusya'da buna karşı yaptırım uygulayan ülkelerin menşeli "belirli türde" tarım ürünleri, hammaddeler ve gıdaların ithalatına yasak getirmiştir. Rus hükümeti de 2015 yılı başından itibaren ülkenin ithalata bağımlılığını ulusal güvenlik bağlamında ele alarak "ithal ikamesi" programı başlatmıştır (Liefert vd., 2019; Gontmakher, 2021). Rusya'da 2014-2016 yılları arasında ciddi şekilde hissedilen ekonomik kriz, ithal yasaklarının gıda fiyatlarını yükseltmesi ülkede bir takım sistemsel değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Ayrıca, 2024 yılı tarım ürünleri ihracatında 45 milyar dolarlık bir hedef belirlenerek ülkede sektörün uluslararası rekabetçiliğinin artırılmasına yönelik destek paketleri ve ulusal projeler ihdas edilmiştir. İlgili kamu programlarında ithal ikameciliğin tesisine yönelik düzenlemelere yer verilmek suretiyle söz konusu uygulamalar resmi bir devlet politikası özelliği kazanmıştır (Moskova Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2021). Tarım, günümüzde Rusya ekonomisindeki en önemli sektörlerden biri olmaya devam etmekte ve ülke yetkilileri onu potansiyel ekonomik büyümenin itici güçlerinden biri olarak algılamaktadır.

2010'dan itibaren korumacı önlemleri ile birlikte, Rusya'nın gıda politikasının hedefi sadece gıda ithalatını azaltmak ve kendi kendine yeterliliği artırmak üzerine değil aynı zamanda Rusya'yı büyük bir tarım-gıda ihracatçısı bir ülke haline getirmeye yöneliktir. 2020'de kabul edilen Ulusal Gıda Güvenliği Doktrininde bu hedef açıklanmıştır. 2018'de Başkan Vladimir Putin, Rusya'nın tarım ihracatının 2024'e kadar 45 milyar dolara ulaşmasını hedeflemiş olsa da bu hedef daha sonra 2030'a uzatılmıştır. Tarım sektöründe izlenen stratejik politikalarla Rusya

artık 100’den fazla ülkeye tarımsal gıda ihracatçısı olarak uluslararası sistemde hem gıda ithalatçısı hem de ihracatçısı olarak aktif bir ülke haline gelmiştir (Uzun vd., 2019; Götz vd., 2022). Devlet kendi kendine yeterliliği artırma, gıda güvenliği ve kırsal alanların yaşanabilirliğini artırmak gibi tarım politikasındaki hedeflere ulaşmak için başta her türlü sübvansiyonlar olmak üzere, devlet yatırımları ve ithalat kısıtlamaları gibi birçok politika aracını kullanmaktadır (Galiev ve Ahrens, 2021; Demirdöğen ve Olhan, 2014). Artık Rusya yeniden büyük bir tarım gücü olarak ortaya çıkmıştır. Her ne kadar devletin yukarıda belirtilen tarımsal politikalara erişme konusunda yaptığı uygulamalar, dışa bağımlılığın azaltılması ve ulusal gıda güvenliğine yönelik riskleri azaltmak ve yerli üretimin gelişimini teşvik ederek büyümeyi artırma açısından önemli olsa da tarım-gıda pazarındaki çeşitli oyuncuların çıkarlarını etkilediği için tartışmalı olmaya devam etmektedir (Ksenofontov vd., 2019). 2001 yılında 7.2 milyar dolar olan negatif ticaret dengesi 2005 yılında 27.9 milyar dolara ulaşmıştır. Ancak 2010 yılından sonra Rusya’nın ithal ikameci politikaları ile artan ihracat ve batılı ülkelerin tarım ürünlerine uyguladığı ambargolar neticesinde azalan ithalat birlikte 2019’da negatif ticaret dengesini 5.1 milyar dolara geriletmiştir (Eurasian Research Institute, 2022).

Son yıllarda Rusya hükümeti, petrol ve gaz endüstrisine çok bağlı olan ülke ekonomisinin çeşitlenmesi için tarım sektörünün ekonomik potansiyelini bir strateji olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle Putin döneminde entegre tarım işletmelerinin kurulması ve Rusya’nın tahıl endüstrisinin modernizasyonunda önemli rolü olan tarım reformları desteklenmektedir (Ballatore, 2021). Rusya’nın tarımsal kalkınma modeli esas olarak devlet merkezlidir, ancak devlet-özel ortaklığına dayanmaktadır. Büyük çiftlikler ve tarımsal işletmeler esas olarak özel sektörü temsil etmektedir. Rusya hükümeti, 2000 yılında kurulan %100 devlete ait olan tarım bankası Rosselkhozbank’ın (Russian Agricultural Bank-RusAg) kilit bir rol oynadığı finansal müdahalelerle sektörü desteklemektedir. Rus Tarım Bankası, tarımsal işletme gelişimine ilişkin federal programların gerçekleştirilmesinde kilit bir finans kurumudur (Lenta Ru, 2020). Rusya’daki araziler, az sayıda büyük kullanıcıya yoğunlaşmış ve devlet desteği büyük şirketlere tahsis edilmektedir. Tarımsal üretim, ihracata yönelik hale gelmiştir (Uzun vd., 2019).

Son yıllarda tarım desteklerindeki artışla birlikte Rus tarımı yoğun bir modernizasyon sürecinden geçmektedir. Bu amaçla uluslararası ticarete artan entegrasyon, genişletilmiş teknoloji transferi ve yabancı tarımsal yatırımların yanı sıra üretim güvenliğini ve verimliliğini artırma yönünde çabalar bulunmaktadır. Teknik ekipmanın geliştirilmesi, üretimin kapsamını ve kullanılan beşerî sermayenin verimliliğini doğrudan etkilediği için modernizasyon sürecinin ön saflarında yer almaktadır. Örneğin 2014 yılında, ülkenin tarımsal performansını hızlandırmak için bir hükümet projesi kapsamında, tarım üreticilerine uygun teknik ekipman satın almaları için %15 oranında sübvansiyon verilmiştir (Yakupova ve Lorenzen, 2020). Rusya’nın gıdada ve tarımda dışa bağımlılığı azaltma yönünde izlediği ithal ikameci politikaları, tarım sektöründe kapsamlı finansal desteklerle daha fazla yatırım yapılmasına neden olmuştur (Götz vd., 2022). Rusya’da bu politikalar çerçevesinde tarımsal desteklerin artması ve 2024’e kadar 377 milyar Rus rublesi olması planlanmıştır (Statistica, 2022).

2014 yılında uygulanan ambargolar ve ekonomik kriz, Rusya’nın tarım politikasında kendi kendine yeterli olma eğilimini güçlendirmiştir. Rusya DTÖ gereklilikleri altında ithal ikamesine odaklamaya devam ederken tarımda modern teknolojilerin, Ar-Ge, pazar ve üretim altyapısına yatırım ve arazi iyileştirmelerinin teşvik edilmesi ile uzun vadeli verimlilik artışını sağlamaya çalışmaktadır (Galiev ve Ahrens, 2021). Ancak yetersiz düzeyde yatırım, Ar-Ge ve inovasyon, Rusya’nın küresel piyasada performansının geri kalmasına neden olmaktadır. Küresel tarım

ekonomisinin bir parçası olmak için teknoloji transferi ve yabancı tarımsal yatırımlardaki artışlar yanında Rusya tohum, hayvansal ürünler ve batı tarım makineleri ithal etmeye başlamıştır. Batı'dan (özellikle Fransa ve Macaristan) hibrit mısır tohumu ithalatı ilk bakışta bazı olumlu sonuçlar vermesi üzerine 2002'den itibaren Rusya'nın hibrit mısır tohumu ithalatı 2015 yılında %84 artarak 36.820 tona ulaşmıştır. Rusya mısır verimi aynı dönemde yaklaşık %50 artarak 2015 yılında hektar başına 4,93 tona ulaşmıştır (Yakupova, 2020). Bununla birlikte, tek kültürlü hibrit tohumlar, yalnızca ilk hasat sırasında yüksek verim performansı sağlayarak tohum ithalatına bağımlılığın artmasına, tarımsal-biyoyoçeşitlilik kaybına, hastalık ve hava koşullarına karşı artan hassasiyet gibi küresel sorunları ortaya çıkarmıştır. Doğal olarak bu durum uzun vadede tarımsal sürdürülebilirlik açısından risk unsuru olarak görülmüştür (Yakupova, 2020). Dolayısıyla tarımsal üretimde ithal tohum ve üretim girdilerine bağımlılığı azaltmak amacıyla Ocak 2020'de 20 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile onaylanan Yeni Gıda Güvenliği Doktrini'ne göre yerli seleksiyondaki ana tarımsal ürünlerin tohumlarının payının en az %75 olması hedeflenmiştir (Nemenushchaya, vd., 2020). Bu amaçla tohum üretiminde kendi kendine yeterlilik için destek sağlanması onaylanmıştır. Ayrıca Rusya Federasyonu'nda ıslah ve tohum üretiminin gelişmesini sağlamak için, tarımsal modern bilimsel personel yetiştirilmesi için eğitim programlarının güncellenmesi, disiplinler arası bilimsel araştırmalar bilimsel alanların belirlenmesi, mesleki programların güncellenmesi, bilimsel kuruluşların, yüksek eğitim kurumlarının, işletmelerin ve tarımsal üreticilerin etkileşimini sağlamak amaçlı bir dizi önlem geliştirilmesine Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin onay vermiştir (Hortidaily, 2021; President of Russia, 2021). Rusya Federasyonu, ekonomide önemli rol oynayan tohum, tahıl üretimi, satışı, gıda üretimi ihracatı ve ithalatı gibi alanlarında faaliyet gösteren farklı anonim şirketlerin de katılımcısıdır (Yakovlev, 2020).

5. Türkiye'de Tarım Sektörüne Genel Bir Bakış

İklim değişiklikleri yanında Covid-19 Pandemi süreci ve sonrasında gelen Rusya-Ukrayna savaşı, dünyada ekonomik birçok sorunu ama özellikle de gıda arz güvenliğini tehdit etmeye devam etmektedir. Küresel enflasyondaki artış yanında ekonomilerde pandemi ve savaş ortamının yarattığı durgunluk, dünyada stagflasyon olgusunu öne çıkarmaktadır. Küresel bir dünyaya eklenmiş Türk ekonomisinin bu süreçten en az kayıpla çıkması için, acilen su, iklim ve gıda üzerinde önlemler alması ve politika önerileri geliştirmesi gerekmektedir. Bu bölüm de son yıllarda ithal ikameci politikalarla tarım alanında kendi kendine yeterli olmaya çalışan Rusya ile Türkiye'nin tarımsal ticaretteki iş bölümü, uzun vadede Türkiye açısından ne ifade ettiği tarımsal ticaret verileri ile incelenmiş ve politika önerileri getirilmiştir.

Türkiye'de 2021 yılı itibariyle hizmetler sektörünün GSYH içindeki payı %61 ile ilk sırada yer alırken, %22.2 ile imalat sanayi sektörü, %5.5 pay ile tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörü ve %5.1 ile de inşaat sektörü katkı sağlamaktadır (TÜİK, 2022). Cumhuriyetin ilk yıllarda Türkiye'de tarım sektörünün istihdam (%89.9) ve gelir içindeki payı (%39.8) yüksek iken, 2020 yılına gelindiğinde %18 istihdam ve 47.3 milyar ABD doları üretimle GSYH'nin %6.6 oluşturmuştur (Aksoylu ve Orhan, 2022). Teorik olarak kalkınma sürecinde tarımın milli gelir içindeki payı zamanla azalırken, sanayi ve hizmet sektörünün payı artmaktadır. Ancak tarımın payındaki azalmaya rağmen gelişmiş ülkelerde tarımın gelir, istihdam ve dış ticaret içindeki payı toplumun gıda güvenliğini sağlayacak düzeyde olmasına çalışılmaktadır. Türkiye, gelişme sürecinde tarımın gelir ve istihdam içindeki payı azalırken tarım sektörünün işletme ölçeğinin

küçük olması, eski teknoloji kullanımı, zayıf örgütlenme, yüksek nüfus, kırsal kalkınma şartlarının zayıf olması, düşük gelir, tarımsal destek mekanizmalarının etkin çalışmaması yanında girdilerde dışa bağımlı olunması ve yetersizliği gibi birçok sorunla karşı karşıyadır. Bu durum ağırlıklı olarak küçük ölçekli tarımsal üretim yapan kişilerin tarımdan uzaklaşmasına ve kırsalda nüfusun azalmasına neden olmaktadır (Yerli ve Oktik, 2022). Tüm bu nedenler kırsal alanda nüfusun ve üretimin sürdürülebilirliği açısından devlet desteğini zorunlu kılarken, tüm ülkelerin karşı karşıya kaldığı, tarımsal ürünlerin arz esnekliklerinin düşük olması, iklim değişiklikleri gibi nedenler de tarımın devlet tarafından desteklenmesini zorunlu kılmaktadır. Tarım alanları, meralar ve ormanlar sırasıyla Türkiye’nin %35’ini, %28’ini ve %26’sını kaplamaktadır. Küresel iklim değişikliği sonucunda Türkiye’nin tarımsal üretimde ciddi kayıplar yaşayacağı tahmin edilmektedir (Climate Change Post, 2022). Türkiye, özellikle iç bölgeleri iklim değişikliğinden en fazla etkilenecek ülkelerden birisidir ve tarım yapılabilecek topraklarda ciddi bir daralma beklenmektedir (Keyder ve Yenil, 2022).

Birinci Gıda Rejimi süresince (1870-1930) Türkiye’de tarımsal ihracatın, sanayi devrimi yaşayan İngiltere’nin pamuk ve boya bitkileri gibi ihtiyacına dönük ürünler olduğunu görüyoruz. 1838 Baltalimanı Ticaret Anlaşması ile İngiliz tüccarlara önemli imtiyazlar tanınmış, tarımsal üretim Avrupa pazarının ihtiyacına göre şekillenmiş gerek Pazar gerekse sermaye açısından batıya bağımlı hale gelmiştir (Çelik, 2019). Birinci Gıda Rejiminde İngiltere’nin hegemonyasını görülürken, İkinci Dünya Savaşı’ndan güçlü şekilde çıkan ABD’nin ise İkinci Gıda Rejiminde etkisi bulunmaktadır. Türkiye’de 1948-1958 arasında Marshall yardımları çerçevesinde Türkiye’de tarımın makineleşmesi, suni gübre ve modern teknikleri uygulama çabaları, tarımsal üretimde ABD’ye bağımlılığı artırmıştır (Çaşkurlu, 2012). 24 Ocak 1980 kararları sonrası neoliberal politikalar çerçevesinde tarım alanında özelleştirmeler başlamış, özel şirketlerin fiyat belirleme etkisi artmış, 1983 yılında tohum fiyatları ve 1984 yılında ise yabancı tohum ithalatı serbest bırakılmıştır. 1963 yılında Ankara Anlaşması ile Türkiye ile o günkü adı Avrupa Ekonomik Topluluğu olan AB ile arasında bir Ortaklık Anlaşması imzalanmış, fakat uzun yıllar topluluğa üye olmak isteyen Türkiye bu amacına ulaşamamıştır (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2022).

1990’lı yıllarda ekonomideki sıkıntılarla birlikte de uluslararası kuruluşların etkisiyle tarım sektörü Üçüncü Gıda Rejimi çerçevesinde yeni bir yapılanmaya girmiştir (Acar ve Bulut, 2009). Türkiye 1951’den itibaren GATT ve 1995 yılından itibaren ise DTÖ üyesidir. Türkiye’de Cumhuriyet’in başından beri tarımsal destekler, koruyucu, destekleyici ve müdahaleci olmuş, ancak 1980’li yıllarda uygulanan liberal ekonomi politikaları ile desteklenen ürün sayısı ve miktarı azalmıştır. 1980 öncesi, ithal ikameci bir rejim altında, yüksek tarifeler, tarımsal fiyat kontrolleri, girdi sübvansiyonları, tarımsal pazarlama ve üretimi kontrol eden KİT (Kamu İktisadi Teşebbüsleri), tarım kooperatifleri ve devlete ait Ziraat Bankası ile tarım politikaları yürürlükteydi. İhraç ürünleri arasında tütün, fındık, kuru meyveler, pamuk ve tahıl gibi hammadde niteliğinde tarım ürünleri yer almış, destekleme politikalarının etkisiyle tarımsal üretimde ciddi bir artış sağlanmıştır (OECD, 2022a). Ancak 15-19 Aralık 2015 tarihlerinde Nairobi’de düzenlenen DTÖ X. Bakanlar Konferansı’nda alınan İhracat Rekabeti Kararı ile ihracat sübvansiyonları kaldırılmıştır. Karara göre, GÜ’ler birtakım ürünler hariç olmak üzere, ihracat sübvansiyonlarını Kararın alındığı tarihte kaldırmış, GOÜ’lerin ise bazı tarım ürünleri için GOÜ’lere esneklik sağlanarak, bu ürünler için ihracat sübvansiyonlarını kaldırma süresi 2022’ye uzatılmıştır. Türkiye’de GOÜ’lere sağlanan esneklikten faydalanmış, istisna kapsamındaki tarım ürünlerinde 2022 yılı sonuna kadar ihracat sübvansiyonu sağlama hakkını elinde bulundurmuştur (Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 2022).

6 Mart 1995 Türkiye-AB Ortaklık Konseyi Kararı'nın (OKK) başlangıç hükümlerinde tam üyelik hedefi ifade edilmiş, sanayi ürünleri ile işlenmiş tarım ürünlerinde ithalat ihracattan alınan gümrük vergileri ve eř etkili vergi ve resimlerin tamamen kaldırılmasına karar verilmiştir. Kısaca Gümrük Birliği'ni oluşturan 1/95 Sayılı OKK ile, üye olmadan malların serbest dolaşımı, ortak ticaret politikası, ticarete teknik engellerin kaldırılması, rekabette yasal düzenlemeler gibi konularda Türk mevzuatının AB mevzuatı ve uluslararası sözleşmelere uyumlu hale getirilmesine karar verilmiştir (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2022). Bu durum klasik gümrük birliğinin ötesinde yükümlölük getirmiştir. Tarım sektörü, Türkiye ekonomisi açasından önemli bir yere sahip olmasına rağmen tarım ürünleri ticareti gümrük birliği kapsamına alınmamış, hatta işlenmiş tarım ürünleri ticaretinde, ürünlerin sanayi ve tarım payları tespit edilerek, toplam korunmanın sanayi payına tekabül eden kısmının Topluluğa karşı sıfırlanması öngörölmüştür (T.C. Dış İşleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2022).

Türkiye'nin günümüzde geçerli olan tarım politikasının oluşmasında en önemli dışsal faktörler, dış ticarete serbestleşmeyi savunan DTÖ kapsamında imzalanan Tarım Anlaşması ve AB ile imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması'dır (Bingöl ve Meçik, 2021). Ayrıca WB, IMF ve çok uluslu şirketlerin de Türkiye'nin tarım politikalarının serbestleşmesinde etkili oldukları görölmektedir (Demirdöğen ve Olhan, 2014; Özalp, 2019). 1995 yılında imzalanan Tarım Anlaşması ile tarımsal üretim ve ticaretin serbest piyasa koşullarında yürütölmesi, bu çerçevede pazara girişte tariflerin azaltılması, devlet destekleri ve ihracat sübvansiyonların azaltılması önlemleri belirlenmiştir. (Özalp ve Ören, 2014).

1980'li yıllardan sonra küresel dünyaya uyum çerçevesinde Türkiye'deki tarım sektöründe devlet desteğinin azaldığını ve tarımda faaliyet gösteren KİT'lerin özelleştirildiğini görmekteyiz. WB ve IMF programlarının ön koşulu olarak Tarım Reformu Uygulama Projesi (ARIP) uygulamaya konulmuş, ürün ve girdi sübvansiyonları aşamalı olarak kaldırılmasına karar verilmiş, bazı tarımsal girdi ve çıktıları için tarifelerin kademeli olarak düşürölmesi, arz fazlası olan mahsullerden (çay, fındık ve tütün gibi) alternatif faaliyetlere geçiş maliyetini karşılamak için telafi edici ödemeler yanında doğrudan gelir desteği gibi uygulamalar söz konusu olmuştur (Mavi, 2020; OECD, 2022b).

Burada özellikle dünya ihracatı ve üretimi içinde önemli bir paya sahip olan fındık üretiminde arz fazlasının katma değeri yüksek ürün olarak işlenerek piyasaya sunulmasına yönelik yatırımların teşvik edilmesi yerine, 1983'te çıkarılan 2844 sayılı kanunla fındık alanlarının kontrol altına alınması, bu çerçevede fındık ağaçlarının sökümünün yapılması ve alternatif ürün olarak Karadeniz bölgesinde kivi, mısır ve ceviz gibi üretiminin teşvik edilmesi manidardır. Türkiye'nin dünya fındık üretiminde karşılaştırılmalı üstünlüğünün olmasına rağmen, rakip ölkelerin üretimlerini ve ihracatlarını hızla artırdıkları görölmektedir (Topuz vd., 2019). 1980 sonrası dönemde tarım sektörünün ihracat içinde payının düştüğü imalat sanayinin payının ise arttığı görölmektedir (şahin, 2022). Her ne kadar aşağıda da belirtileceği üzere, 1980 sonrası dönemde tarımsal dış denge fazla verse de Türkiye'nin tarımsal üretim yapısı stoklanabilir katma değeri yüksek olabilecek tarımsal ürünler yerine stoklanamayan meyve ve sebze üretimine kaymıştır. 2021 yılında elverişsiz iklim koşulları, girdi maliyetlerinin artması, ekim alanlarındaki azalmalar ve bazı gıda ürünleri ithalatındaki artışın etkisi ile tahıl üretiminde %14.3 oranında bir azalma söz konusudur. Buğday, arpa, çavdar ve yulaf üretiminde azalma görölürken dane mısır üretimi ise artış göstermiştir. Ayrıca yağlı tohumlardan soya ve ayçiçeği üretiminde artış, tütün ve şeker pancarı üretiminde ise azalış göstermiştir (TÜİK, 2021).

2000 yılı Ekonomik İstikrar Programı kapsamında, dünya bankası desteğinde tarımsal destekleme politikalarında radikal bir değişikliğe giderek tüm tarımsal fiyat desteklemelerini ve girdi sübvansiyonlarını kaldırılarak Doğrudan Gelir Desteği (DGD) sistemine geçilmiştir. Ayrıca bütçe üzerindeki yükün azaltılması amacıyla tarımdaki ÇAYKUR, TEKEL, TMO gibi kurumların özelleştirilerek tarım ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanmasında hükümet müdahalesinin azaltılması kararı da alınmıştır (Tan vd., 2010; Demirdögen ve Olhan, 2014). 2009’da DGD uygulamasına son verilmiş, alan ve ürün bazlı destekleme sistemine geçilmiştir. AB, IPARD aracılığıyla tarım sektörünü ve kırsal alanları sürdürülebilir hale getirmek ve Türkiye’yi Ortak Tarım Politikası ile uyumlu hale getirmek için IPARD kapsamında tarıma finansal destekler sağlamaktadır (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022). Tarım Havzaları Destekleme Modeli kapsamında çiftçiye mazot, gübre ve sertifikalı tohum desteği gibi girdi desteği yanında telafi edici ödemeler, fark ödemesi, hayvancılık destek ödemeleri, kırsal kalkınma amaçlı tarımsal destekleme, tarım sigortası destekleme hizmetleri ve diğer tarımsal amaçlı destekler yapılmaktadır.

AB, kırsal kesimin gelirini artırmak ve gıda güvenliğini güvence altına almak için Ortak Tarım Politikası kapsamında tarımsal destekler vermekte, fiyat politikası ile tarımsal üretime müdahale etmektedir (Gültekin, 2012; Mavi 2020). Türkiye On Birinci Kalkınma Planı’nda (2019-2023) tarım öncelikli gelişme alanları içinde tanımlanmış, gıda arz güvenliği yanında sürdürülebilir, rekabet gücü yüksek, ileri teknolojiye dayalı ve verimliliği yüksek bir tarım sektörü oluşturulması hedeflenmiştir. Planda, tarımsal desteklerin artırılması, toprak ve su konusunda alt yapı yatırımları, dijital teknolojilerin uygulanması, üniversite-tarım iş birliği gibi birçok konuya yönelik politika ve tedbirlerden bahsedilmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019).

6. Türkiye-Rusya Tarımsal Ticaretine Genel Bir Bakış

2021 yılı itibariyle Türkiye’nin ilk 10 sırada yer alan ticaret ortaklarına baktığımızda ilk sıralarda Almanya, ABD ve İngiltere yer almaktadır. Ancak ticaret dengesi itibariyle baktığımızda Almanya ile ticaret açığımız 2,4 milyar dolar, ABD ile 1,5 milyar dolar, İngiltere ile ise 8,1 milyar dolarlık ticaret fazlası olduğu görülmektedir. Türkiye’nin ikili ticaret dengesinde en fazla açık verdiği ülke, ticari ilişkilerinde 10. sırada yer alan Rusya’dır ve 2017 yılı itibariyle dış açık 16,7 milyar dolardan 2021 yılında yaklaşık 23,2 milyar dolara yükselmiştir. Dolayısıyla 2021 yılında 46,1 milyar dolarlık dış ticaret açığının yaklaşık yarısı, Rusya ile olan ticaret açığından kaynaklanmaktadır. 23,2 milyarlık dış ticaret açığının 14,2 milyar doları (%61) petrol ve gaz ürünlerinden oluşurken, 5,2 milyar doları demir ve çelik (%22), 2,5 milyarı ise hububat (%11) dengesindeki açıktan kaynaklanmaktadır (Trademap, 2022).

Türkiye’nin dünya ile yaptığı tarımsal ürün ticareti Tablo 1’de verilmiştir. 2021 yılında tarım sektörünün Türkiye'nin toplam ihracatı içerisindeki payı yüzde 8,27, toplam ithalatı içindeki pay ise %6.44’tür. Tarım ürünlerinde toplam olarak dış ticaret fazlası vermiş olmasına rağmen, Türkiye’nin özellikle girdi ithalatında dışa bağımlı olması ve tarımsal ürünlerdeki uluslararası iş bölümü açısından durumu dezavantajlı olarak değerlendirilebilir.

Tablo 1. Türkiye'nin Dünyaya Yaptığı Tarımsal  r nlerin İhracat ve İthalatı (Bin \$)

�r�nler	2021 İthalat Değeri	Toplam Tarım İthalatı İçindeki Payı (%)	2021 İhracat Değeri	Toplam Tarım İhracatı İçindeki Payı (%)
Hububat	4248703	24.35	416706	2.24
Yağlı Tohumlar	2599002	14.90	579105	3.11
Hazır Yemeklik Yağlar	2499342	14.33	2080815	11.18
Hayvan Yemi	2047233	11.73	701245	3.77
Gübre	1995218	11.44	473500	2.54
Meyve ve Kuruyemişler	913519	5.24	5367612	28.84
Çeşitli Hazır Gıdalar	817280	4.68	877864	4.72
Sebzeler ve Kök Yumrular	731124	4.19	1752892	9.42
Tütün ve Mamulleri	643848	3.69	781679	4.20
İçecekler	484501	2.78	452134	2.43
Değirmencilik Sektörü �r�nleri	175765	1.01	1439959	7.74
Sebze, Meyve ve Sert Kab. Yemişler	151318	0.87	2696048	14.49
Şekerler ve Şekerlemeler	140476	0.81	993602	5.34
Tarım �r�nleri Toplamı	17447329	100	18613161	100
Toplam	271000000		225000000	
Tarım �r�nleri Payı (%)	6.44		8.27	

Kaynak: Trademap, (2022).

Tablo 1'den de görüleceği üzere, Türkiye'nin 2021 yılı tarımsal ürün ihracatı içinde meyve ve kuruyemişler (%28.84) ile, sebze, meyve ve sert kabuklu yemişlerin (%14.48) toplam payı %43.32 ile ilk sırada yer almaktadır. Bunu %11.18 ile hazır yemeklik yağlar ve %9.42 ile sebzeler ve kök yumrular ve %7.74 ile değirmencilik sektörü ürünleri takip etmektedir. Tarımsal ithalata baktığımızda ise ilk sırada %24.35 ile hububat yer almaktadır. Bunu yaklaşık %14'l k payla, yağlı tohumlar ve hazır yemeklik yağlar takip etmektedir. Hayvancılık maliyetleri açısından önemli bir maliyet kalemini oluşturan hayvan yemi ithalatı %11.73 ile onu tarımsal verimlilik açısından önemli bir girdi olan gübre ithalatı da %11.43 payı ilk sıralarda yer almaktadır. Bu veriler Türkiye'nin tarımsal girdilerde ithalata bağımlılığını göstermektedir. Bir başka değerlendirme ile Türkiye katma değeri düşük, emek yoğun sebze-meyve ihracatına karşılık sermaye ve teknoloji yoğun, katma değeri yüksek ürünler ithal ettiği söylenebilir. Yukarıda belirttiğimiz gibi 2021 yılı için Türkiye'nin ihracatı içinde meyve ve sebzenin payı yüzde 43,32'lere ulaşırken, ithalatın yarından fazlası ise hububat ürünleri, yağlı tohumlar ve bitkisel yağlar ile hayvan yemi oluşturmuştur. Diğer yandan aşağıda detaylı olarak açıklanacağı gibi, Türkiye'nin hububat ve girdi ithalatında önemli bir yer tutan Rusya ile tarımsal dış ticaret rakamları, Türkiye aleyhinedir.

Rusya'nın 2021 yılı tarım ürünleri ihracatı 36 milyar doları aşmıştır. Uzun yıllar Rusya'dan en fazla tarım ürünü ithal eden ülke Çin iken ilk sıraya Türkiye geçmiştir. Türkiye'nin tarım ve gıda ürünleri ihracatında ise Rusya 3. sırada yer almaktadır. Rusya'dan 6,7 milyon ton buğday ithalatına 1.8 milyar dolar, 913 bin ton ayçiçek yağına 1.1 milyar dolar, 1.2 milyon ton yemlik arpa ithaline 309 milyon dolar, 1.1 milyon ton hayvan yemi ithalatına 235 milyon dolar ve 1.1 milyon ton mısır ithalatına 235 milyon dolar ödenmiştir. Türkiye, Rusya'nın tarımsal ihracatında tek başına yüzde 12 payla birinci sıradadır. Hayvan yemi olarak kullanılan ve Őeker pancarından üretilen küspe, en büyük ithal kalemleri arasındadır (T24, 2022). Tablo 2'de g r ld ği üzere, 2019 yılında Rusya'nın Türkiye'ye ihracatı toplamda yaklaşık 21 milyar dolar iken 2021 yılında bu rakam yaklaşık %26 artışla 26.4 milyar dolara çıkmıştır. Diğer yandan Rusya'nın Türkiye'den

toplam ithalatına baktığımızda, 2019 yılında 4.9 milyar dolardan yaklaşık %33 artışla 2021 yılında 6.5 milyar dolara çıkmıştır. Türkiye’nin Rusya ile aralarındaki bu ticarete Rusya Türkiye’ye olan ihracatını büyütürken, Türkiye’de Rusya’ya olan ihracatını artırmakta ancak dış ticaret açığı Türkiye aleyhine giderek açılmaktadır.

Tablo 2. Rusya’nın Türkiye’ye Tarımsal Mal İhracatı ve İthalatı (Bin \$)

	2019		2020		2021	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
Toplam	21063254	4971001	15929123	5111623	26426295	6514509
Hububat	1538059	2497	1908153	2483	2406676	3643
Hazır Yemeklik Yağlar	339670	278	457157	806	1126543	1409
Hayvan Yemi	271109	989	268474	2385	427565	2196
Sebzeler ve Kök Yumrular	78586	174980	50175	158854	204860	194142
Yağlı Tohumlar	166001	101330	298432	95232	48684	104348
Gübre	112374	2462	51969	2393	87047	3926
Şekerler ve Şekerlemeler	35614	18854	48390	18764	21136	26027
Tütün ve Mamulleri	23517	26416	30584	30140	17935	31555
Çeşitli Hazır Gıdalar	7206	19684	12435	20616	17311	21067
İçecekler	9172	232	20565	122	12920	257
Sebze, Meyve veya Sert Kabuklu Yemişler	497	19534	333	23120	133	27116
Meyve ve Kuruyemişler	21	814894	2	1075548	63	1128299

Kaynak: Trademap, (2022).

Rusya’nın Türkiye’ye ihracatında 2017-2021 yılları içerisinde toplam tarımsal ürünler içerisinde en çok payı olan ürün hububattır. Rusya’nın en çok ithal ettiği ürünlerin başında meyve ve kuruyemişler ve onu takip eden sebzeler ve kök yumrulardır. Rusya tahıl üretiminde kendi kendine yeterli olup kalan önemli bir kısmını ihraç etmesine rağmen bölgenin iklim özellikleri göz önüne alındığında meyve ve meyve üretimi biraz sınırlıdır. Dolayısıyla Rusya’nın tarım ithalatı içinde narenciye’nin payı yüksektir. Bu sonuçlara göre iki ülke arasındaki ticaret dengesinin Üçüncü Gıda Rejimi çerçevesinde şekillendiği, Türkiye’nin ise bu ticareten zararlı çıktığı gözlenmektedir.

7. Değerlendirme ve Sonuç

İngiltere’de 18. yüzyılda ortaya çıkan sanayi devrimi ile birlikte endüstri kavramı literatüre girmiştir. Kol gücünün yerine buhar gücüyle çalışan makinelerin, evde üretimin yerine iş bölümüne dayalı fabrika üretimin yer aldığını görmekteyiz. Üretim fazlasının dünya piyasalarına kolay akışı için liberal İngiliz iktisatçıların mukayeseli üstünlükler teorisi ile her türlü üretim ve dağıtımda dünyadaki iş bölümünün de yönlendirildiği görülmektedir. 1980’li yıllardan sonra küresel sistemin aktörleri olan IMF, DB, DTÖ gibi uluslararası kuruluşlar, neoliberal serbest ticaret ekonomi politikalarının ulus devletler üzerinde uygulanmasını teşvik etmektedirler. Liberal ideolojilerin küresel dünya düzeninin ilk savunucuları zamanla değişmiş olsa da günümüzde geçerli olan küresel sermayenin yönlendirdiği uluslararası kuruluşlar, getirdikleri politikalarla ülkelere dayattıkları neoliberal bir iş bölümünün herkesin yararına olacağını öne sürmektedirler. Gıda rejimleri altında bu süreç teknoloji üreten gelişmiş ülkelere katma değeri yüksek ürünlerde, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere ise daha düşük katma değerli ürünlerde bir iş bölümünü savunmaktadırlar. Buna rağmen, gelişmekte olan ekonomilerin ürettikleri gıda da girdiler

anlamında dışa bağımlı olmaları dış ticaret, kalkınma ve istihdamlarında sıkıntı yaşamalarına neden olmaktadır. Türkiye geçmişi 1838 Osmanlı-İngiliz ticaret anlaşmasına dayanan ve günümüzde de farklı egemen güçlerin etkisiyle şekillenen neoliberal politikaların etkisi altında kalmıştır. AB ile 1963 yılında imzalanan Ankara Anlaşması ile oluşturulan ticari ortaklık ilişkisi temelinde yürütölen tarım ürünleri ticareti yanında, Türkiye aynı zamanda küresel sistemin aktörleri olan IMF, DB ve DTÖ politikalarına uyumlu bir iş bölümü yürütmektedir. Ancak tarım ve gıdada sıkıntılar yaşamaya devam eden bir kısır döngü içindedir. İklim değişikleri ve alınan göçlerin de bu problemi ağırlaştırması muhtemel görünmektedir. Tarım ve gıdada süregelen yeni küresel iş bölümünde Türkiye, stoklanamayan emek-yoğun üretimde ihracatçı iken sermaye yoğun katma değeri yüksek gıda ve girdilerde ithalatçı konumundadır.

Türkiye tarımında dışa bağımlılık, döviz kurlarındaki yükselme ile birlikte maliyetleri artırmakta, tarımın küçük arazilerde yapıyor olmasının ortaya çıkardığı negatif ölçek problemi, modern tarım yöntemlerinin yapılamayışının yarattığı düşük verim, yüksek maliyet ve düşük kâr marjı problemine yol açmaktadır. Bunlara ilave olarak iklim değişikliği ile birlikte düzensiz gelir elde edilmesi de Türkiye’de tarımsal üretimin azalmasına neden olmaktadır. Türkiye’de nüfusun önemli bir kısmının kırsalda yaşadığı düşünölürse, bu gelir dağılımı bozukluğunun artmasına, kırsaldan kente göe, tarımın sürekli devlet desteğine ihtiyaç duymasına neden olmaktadır. Sonuç olarak günümüzde de çok fazla hissedilen gıda arz problemi ve enflasyonuna yol açmakta, işsizliği de artırmaktadır. Küresel kapitalizmin serbest ticaret anlayışı ve uygulamaları, iklim değişikliği, Covid-19 pandemi ve Rusya-Ukrayna savaşı ile birlikte dünyada gıda arz krizi, enflasyonu ve açlık krizine evrilmiş durumdadır. Rusya yöneticileri bu süreci daha önceden görmeleri ya da Faktör Donatım Teorisi çerçevesinde tarımı stratejik ölçüde desteklemeleri sonucu, dünya piyasalarında üretim, ihracat ve fiyat belirlemede önemli bir aktör haline gelmiştir.

Türkiye ile ticaret ortakları arasında çok ciddi ticaret açığı verdiği Rusya’nın son yıllardaki tarım politikaları ile Türkiye’nin petrol ve doğalgaz, gübre gibi stratejik ürünlerde Rusya’ya bağımlı olması yanında içeride önemli bir ihraç ürünü olan un sanayinin hububat ihtiyacının Rusya’dan karşılanması, ticaret açığının nasıl finanse edileceği problemini ortaya çıkarmaktadır. Rusya’nın ithal ikameci tarım politikaları yanında ve gelecekte iklim değişikliği çerçevesinde yeni tarım arazilerinin üretime açılması ile Türkiye-Rusya ticari ilişkilerinde sebze ve meyvedeki ihracat şansının da azalacağı görölmektedir. Türkiye’nin tarım sektöründe mevcut sorunlarını çözememesi, profesyonel tarım tekniklerinin kullanacak imkân ve çevrenin oluşturulamaması, tarımsal araştırma geliştirme üniversiteleri ile verimlilik artışı sağlamaması durumunda, dış açığın kurlar üzerindeki baskısı ve insan yaşamı için önemli olan gıdada dışa bağımlılığın artması, gıdadan kaynaklı enflasyon Türkiye’nin önemli problemleri arasında yer almaya devam edecektir.

Türkiye’nin öncelikle kırsal kalkınma ve gıda arz güvenliğini sağlama adına, ekolojik yapısına uygun tarım ve hayvancılık üretimini artırmalı, katma değeri yüksek ürünleri artırmaya yönelik tarım politikaları uygulamalıdır. Örnek olarak kuraklığa dayanıklı katma değeri yüksek olan keten ve kenevir üretimi gibi alternatif ürünler ihracat ve ulusal sanayiye girdi olarak kullanımı açısından önemlidir. Bunun yanında yine katma değeri yüksek olan ve olabilecek olan tahıllar, baklagiller, ayçiçeği, şeker pancarı, kimyon, çemen, zeytin, fındık tıbbi aromatik bitkiler gibi endüstri bitkileri, yem bitkileri, organik çay gibi ürünlerin üretimi, kırsal kalkınma ve kendi kendine yeterlilik politikası açısından değerlendirilmelidir. Kısa vadeli politika önerileri dışında orta ve uzun vadeli politikaların ele alınması, dijital tarım, gıda arz güvenliği, sanayi girdi güvenliği gibi birçok konunun üniversite, sanayi ve tarım üçgeninde ele alınıp çözüme

kavuşturulması gerekir. Aslında 11. Kalkınma Planı’nda tarım sektörü, savunma sanayi ve turizm yanında öncelikli gelişme alanları olarak belirlenmiş (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022) olması yanı sıra güncel gelişmeler tarımı stratejik sektörler arasında olmasını gerekli kılmaktadır.

Kısa vadeli ve yetersiz destekler yerine, Üniversitesi-Tarım Devlet modeli çerçevesinde, verimlilik artışı, maliyet azalışına yönelik AR-GE çalışmalarının desteklenmesi, tarım üniversiteleri kurulması, kırsal kalkınma açısından çiftçiliğin bir meslek olması yanında katma değeri yüksek ürünlerinin üretimi ve ihracatı, Türkiye’nin ekonomik büyümesi ve kalkınması açısından çok önemlidir. Kırsal kesimdeki nüfusun yaşlanması ve azalması problemi, gençlerin çiftçiliği meslek edinmeleri ile azalacaktır. DTÖ kuralları çerçevesinde kırsal kalkınma destekli teşvikleri mavi ve yeşil kutuya aldırarak, Çin ya da Rusya’nın kalkınma sürecinde olmalarını öne sürerek tarımsal destekleri sürdürmesi ve aynı zamanda ticaret ortaklarını da çeşitlendirmeye gitmesi önemlidir. Kırsal alanda üniversite-çiftçi, hükümet destekleri ile tarım 4.0 uygulamalarına geçiş, stoklanabilir ve katma değeri yüksek ürünlerin artışına neden olurken, çiftçi gelirlerinde sağlanan artışla da çiftçiliğin toplum açısından bir meslek haline getirilmesi de kolaylaşacaktır. Rekabet gücü yüksek olan ve Anadolu’ya çok uygun üretim sahası içinde üretilen fındık ve zeytinyağı gibi stoklanabilir ve stratejik ürünlerin desteklenmesi ve korunması, DTÖ’nün kırsal kalkınma içerikli programlarına uygundur. Rusya’nın izlediği kırsal kalkınma amaçlı tarım politikaları Türkiye açısından bir örnek teşkil edebilir. Ziraat Bankası, bankacılık faaliyetlerinde klasik bankacılık yapan bir kurum olmaktan çıkarılmalı, Rusya’nın %100 devlete ait olan tarım bankası Rosselkhozbank gibi, kırsal kalkınma ve gıda arz güvenliği kapsamında tarıma destek vermelidir. Son yıllarda dünyada olduğu kadar Türkiye’de artan gıda fiyatları ve arz yönlü sıkıntılar sadece ekonomik anlamda alım gücünün düşmesine değil, dışa bağımlılık, sağlıklı beslenememe, sağlık harcamalarında artış, sosyal sorunlar ve huzursuzluklar, aile birliğinin bozulması, yetersiz eğitim gibi birçok problemi de beraberinde getirmektedir. Uluslararası sistem içinde bağımsız hareket etmenin zorlukları ve yaptırımları olsa da AB, ABD, Çin, Hindistan ve Rusya’nın tarımsal destekleri örnek alınarak, Türkiye’nin rasyonel ve çok yönlü tarım politikalarını hayata geçirmesi gıda arz güvenliği açısından çok önemlidir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasına gerek olmayan bu çalışmada araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar, yazar sıralamasına göre makaleye %60 ve %40 şeklinde katkı sağlamış olduklarını beyan ederler.

Araştırmacıların Çıkar Çatışması Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Acar, M. ve Bulut, E. (2009). Türkiye’de ve dünyada tarımsal destekleme politikalarında son gelişmeler. *S İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(17), 1-19. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/susead/>
- Aksoylu, D. ve Orhan, H.S.K. (2022). AB ortak tarım politikası çerçevesinde Türkiye ve seçili doğu Avrupa lkeleri tarım sektörünün karşılaştırılmalı analizi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 172-201. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.860363>
- Ay, A. ve Yapar, S. (2005). Dünya Ticaret rgt tarım anlaşması ve Türkiye. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, 57-80. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/susbed/>
- Aydın, M.M. ve Aydın, B. (2018). Gıda rejimi çerçevesinde Türkiye’nin Tarımsal dış ticareti üzerine bir değerlendirme. *International Journal of Economics, Business and Politics*, 2(1), 111-130. <https://doi.org/10.29216/ueip.409306>
- Ballatore, B.F. (2021). *The importance of Russia’s agricultural sector in the MENA geopolitics* (MPRA Working Paper No. 106440). Retrieved from <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/106440/>
- Benesova, I., Maitah, M., Smutka, L., Tomsik, K. and Ishchukova, N. (2017). Perspectives of the Russian agricultural exports in terms of comparative advantage. *Agricultural Economics – Czech*, 63, 318–330. doi:10.17221/344/2015-AGRICECON
- Bernardino, N. (2019). *Ten years of the WTO agreement on agriculture: Problems and prospects* (International Gender and Trade Network). Retrieved from <https://www.farm-d.org/app/uploads/2019/05/IGTN-Ten-Years-of-the-WTO-Agreement-on-Ag-Problems-and-Prospect.pdf>
- Bingl, ř. ve Meçik, O. (2021). Yeni kapitalizm ve Türkiye’de tarım sektörünün dnşm. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 586-605. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.804695>
- Burch, D. ve Lawrance, G. (2009). Towards a third food regime: Behind the transformation. *Agriculture and Human Values*, 26, 267-279. <https://doi.org/10.1007/s10460-009-9219-4>
- Calvo, F. (2022). World Trade Organization talks on agricultural subsidies should consider trade-offs among trade, food security, and the environment. Retrieved from <https://www.iisd.org/articles/policy-analysis/wto-agricultural-subsidies-trade-offs>
- Climate Change Post. (2022). Agriculture and horticulture Russia. Retrieved from <https://www.climatechange.org/russia/agriculture-and-horticulture>
- Colussi, J., Schnitkey, G. and Zulauf, C. (2022). War in Ukraine and its Effect on fertilizer exports to Brazil and the U.S. *Farmdoc Daily*, 12(34), 1-5. Retrieved from <https://farmdocdaily.illinois.edu/>
- Çaşkurlu, S. (2012). Türk tarımının üçüncü gıda rejimine eklenme süreci. *Mülkiye Dergisi*, 36(3), 61-100. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/mulkiye/>
- Çelik, T. (2019). Gıda rejimi teorisi ve Türkiye’nin tarımsal yapısında meydana gelen dönüşüm. *Fiscaoeconomia*, 3(2), 128-160. <https://doi.org/10.25295/fsecon.2019.02.006>
- Demirdöğen, A. ve Olhan, E. (2014). Türkiye ve Rusya tarımsal ticaretinin politika değişimi açısından değerlendirilmesi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 20(2), 101-111. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/tarekoder/>
- Demirdöğen, A. ve Olhan, E. (2017). Türkiye tarımının kısa tarihi: Destekleme politikası zeli. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 23(1), 1-12. <https://doi.org/10.24181/tarekoder.304269>
- Devraj, R. (2021). India’s new farming laws driven by WTO demands. Retrieved from <https://www.scidev.net/asia-pacific/news/indias-new-farming-laws-driven-by-wto-demands/>
- Doğan, S. (2002). Dünya tarım ürünleri ticaretinin liberalleşmesine yönelik dzenlemelerin Türk tarımına yansımaları. *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, 7, 1-19. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/musbed/>

- Eurasian Research Institute. (2022). An overview of agricultural development of Russia. Retrieved from <https://www.eurasian-research.org/publication/an-overview-of-agricultural-development-of-russia/>
- Euronews. (2022). Küresel tahıl piyasasını elinde tutan 4 büyük şirket hangileri ve gelirlerini nasıl katladılar? Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2022/08/23/dunyada-gida-krizi-surerken-tahil-sirketleri-nasil-gelirlerini-katlayarak-artirdi>
- European Commission. (2022). The common agricultural policy at a glance. Retrieved from https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/cap-overview/cap-glance_en
- European Parliament. (2022). The Doha round and agriculture. Retrieved from <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/112/the-doha-round-and-agriculture>
- Feyertag, J., Munden, L., Calow, R., Gelb, S., McCord, A. and Mason, N. (2021). *Covid-19 and food security* (ODI Policy Brief). Retrieved from https://cdn.odi.org/media/documents/Covid-19_and_food_security_finalAug21.pdf
- Friedman, H. (1982). The political economy of food: The rise and fall of the postwar international food order. *American Journal of Sociology*, 88, 248–286. doi:10.1086/649258
- Friedman, H. and McMichael, P. (1989). Agriculture and the state system: The rise and decline of national agricultures, 1870 to the present. *Sociologia Ruralis*, 29(2), 93–117. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.1989.tb00360.x>
- Galiev, R.R. and Ahrens, H.D. (2021). Determinants of food self-sufficiency in Russia and food security. *Studies on Russian Economic Development*, 32(3), 254-262. <https://doi.org/10.1134/S1075700721030059>
- Godfrey, C. (2002). *Stop the dumping! How EU agricultural subsidies are damaging livelihoods in the developing World* (Oxfam Briefing Paper No.31). Retrieved from <https://oxfamlibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/114605/bp31-stop-dumping-011002-en.pdf;jsessionid=9F42188CDD4FFC218A17589C699B247F?sequence=8>
- Gontmakher, E. (2021). Russia’s import substitution: Effects and consequences. Retrieved from <https://www.gisreportsonline.com/r/import-substitution/>
- Gonzalez, C.G. (2002). Institutionalizing inequality: The WTO agreement on agriculture, food security, and developing countries. *Colombia Journal of Environmental Law*, 27, 433 Retrieved from <https://heinonline.org/>
- Götz, L., Heigermoser, M. and Jaghdani, T.J. (2022). Russia’s role in the contemporary international agri-food trade system. In J. Wesseler (Ed.), *Russia's role in the contemporary international agri-food trade system* (pp. 115-137). London: Palgrave Macmillan.
- Grover, N. (2022). Blue box subsidy - WTO and agricultural subsidies - Agriculture notes. Retrieved from <https://prepp.in/news/e-492-blue-box-subsidy-wto-and-agricultural-subsidies-agriculture-notes>
- Gültekin, S. (2015). Dünya Ticaret Örgütü, Avrupa Birliği ve Türkiye’nin tarım politikaları: Karşılaştırmalı bir inceleme. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 5(9), 55-70. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/pub/ulikidince/>
- Hopewell, K. (21.02.2021). The new politics of agricultural subsidies: A US-China battle. In K. Hopewell (Ed.), *Clash of powers* (pp. 60-93). UK: Cambridge University Press.
- Hortidaily. (2021). Putin to support Russian seed production. Retrieved from <https://www.hortidaily.com/article/9385197/putin-to-support-russian-seed-production/>
- İktisadi Kalkınma Vakfı. (2022). *Gümrük Birliği*. Erişim adresi: <https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=38>
- Keyder, Ç. ve Yenal, Z. (2022, Ocak). Türkiye’nin büyüyen tarım sorunu: İklim değişikliği ve devlet. *Sarkaç*. Erişim adresi: <https://sarkac.org/2022/01/turkiyenin-buyuyen-tarim-sorunu-iklim-degisikligi-ve-devlet/>
- Krugman, P.R. and Obstfeld, M. (2008). *International economics: Theory and policy*. London: Pearson College Div.

- Ksenofontov, M.Y., Polzikov, D.A. and Urus, A.V. (2019). Food security and grain market regulation in Russia. *Studies on Russian Economic Development*, 30(6), 606–613. <https://doi.org/10.1134/S1075700719060078>
- Lenta Ru. (2020). Vladimir Putin met with the head of the Russian agricultural Bank Boris Listov. Retrieved from <https://lenta.ru/news/2020/10/20/listov/>
- Liefert, W.M., Liefert, O. Seeley, R. and Lee, T. (2019). The effect of Russia’s economic crisis and import ban on its agricultural and food sector. *Journal of Eurasian Studies*, 10(2), 119-135. <https://doi.org/10.1177/1879366519840185>
- Mahapatra, R., Jishnu, L. and Shagun. (2022, May). Food for all to free for all: Unconcerned WTO make matters worse. *Down to Earth*. Retrieved from <https://www.downtoearth.org.in/news/food/food-for-all-to-free-for-all-unconcerned-wto-make-matters-worse-83021>
- Marchione, T. (2008). A time to rethink the global food regime. *Field Exchange*, 34. Retrieved from <https://www.ennonline.net/fex/34/time>
- Mavi, S. (2020). Bağımlılık kuramı ve Türkiye tarım politikaları. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 49-64. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tead/>
- McMichael, P. (2005). Global development and the corporate food regime. In F.H. Buttel and P. McMichael (Eds.), *New directions in the sociology of global development (265-299)*. Bingley: Emerald Group Publishing Limited. [https://doi.org/10.1016/S1057-1922\(05\)11010-5](https://doi.org/10.1016/S1057-1922(05)11010-5)
- McMichael, P. (2009). A food regime genealogy. *The Journal of Peasant Studies*, 36(1), 139-169. <https://doi.org/10.1080/03066150902820354>
- McMichael, P. (2013). *Food regimes and Agrarian questions*. Nova Scotia: Fernwood Books Ltd.
- Moskova Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği. (2021). *Rusya Federasyonu tarım sektörü raporu* (Moskova Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği). Erişim adresi: https://ticaret.gov.tr/data/5bcc5d4813b876034cfece26/RUSYA_TARIM_RAPORU-2021.pdf
- Moskova Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği. (2022). *Rusya Federasyonu ülke raporu* (Moskova Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği). Erişim adresi: https://ticaret.gov.tr/data/5bcc5d4813b876034cfece26/RF_Ulke_Raporu-2022.pdf
- Nemenushchaya, L., Konovalenko, L. and Shchegolikhina, T. (2020). Development of Russian selection and seed production under the federal scientific and technical program for agricultural development. *E3S Web of Conferences*, 164, 06014. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202016406014>
- OECD. (2022a). *Turkey (Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2022: Reforming Agricultural Policies for Climate Change Mitigation)*. Retrieved from <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/c2e35ce5-en/index.html?itemId=/content/component/c2e35ce5-en>
- OECD. (2022b). *Subsidies, trade, and international cooperation*. Washington, DC: IMF. Retrieved from https://www.wto.org/english/news_e/news22_e/igo_22apr22_e.pdf
- Özalp, B. (2019). Bir serbest dönüşüm hikayesi: Türkiye tarımı. *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 2(1), 65-73. Erişim adresi: <http://bilimveaydinlanma.org/>
- Özalp, B. ve Ören, M.N. (2014). Dünya Ticaret Örgütü tarım anlaşması çerçevesinde ileri tarım müzakerelerindeki gelişmeler ve Türkiye tarımı üzerindeki etkileri. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 20(1), 29-39. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarekoder/>
- Pasour, E.C. (2004). Ending Farm subsidies wouldn't help the third world? Retrieved from <https://fee.org/articles/ending-farm-subsidies-wouldnt-help-the-third-world/>
- Paulson, N., Janzen, J., Swanson, K. and Schnitkey, G. (2022). Ukraine, Russia, and crop production. Retrieved from <https://ocj.com/2022/03/ukraine-russia-and-crop-production/>
- Pechlaner, G. and Otero, G. (2008). The third food regime: Neoliberal globalism and agricultural biotechnology in North America, European society for rural sociology. *Sociologia Ruralis*, 48(4), 351-371. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2008.00469.x>

- Petrick, M. (2014). *Russian agricultural modernization policy under WTO commitments why the EU’s common agricultural policy is a poor model* (IAMO Policy Brief, No. 18). Retrieved from <https://www.econstor.eu/handle/10419/100056>
- Prause, L., Hackfort, S. and Lindgren, M. (2021). Digitalization and the third food regime. *Agriculture Human Values*, 38, 641–655. <https://doi.org/10.1007/s10460-020-10161-2>
- President of Russia. (2021). List of instructions following the meeting on scientific and technical support for the development of the agro-industrial complex. Retrieved from <http://kremlin.ru/acts/assignments/orders/67368>
- Sedik, D., Lerman, Z. and Uzun, V.Y. (2015). Agricultural Policy in Russia and WTO Accession. In A. Kimhi and Z. Lerman (Eds.), *Agricultural transition in Post-Soviet Europe and Central Asia after 25 year* (pp. 217-247). Theodor: IAMO.
- Statistica. (2022). *Annual value of subsidies in the agricultural industry in Russia from 2015 to 2025* [Dataset]. Retrieved from <https://www.statista.com/statistics/1064082/russia-agricultural-subsidies/>
- Şahin, I.F.O. (2022). Türkiye’nin 1980-2021 dönemi dış ticaret gelişiminin irdelenmesi. *Gümrük Ticaret Dergisi*, 9(27), 82-99. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gumrukticaretdergisi/>
- T24. (2022). Türkiye'nin Rusya'dan tarımsal ürün ithalatı yüzde 38 arttı. Erişim adresi: <https://t24.com.tr/haber/turkiye-nin-rusya-dan-tarimsal-urun-ithalati-yuzde-38-artti,1010615>
- Tan, S., Kumuk, T., Savran, F. ve Everest, B. (2010). *Türkiye’de 2000 yılı sonrası uygulanan tarım politikaları: Tarım reformu uygulama projesi-ARIP*. Türkiye IX. Tarım Ekonomisi Kongresi’nde sunulan bildiri. Şanlıurfa, Türkiye. Erişim adresi: <https://tarekoder.org/2010sanliurfa/972-976.pdf>
- T.C. Dış İşleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. (2022). AB ile ilişkiler - Gümrük Birliği. Erişim adresi: https://www.ab.gov.tr/gumruk-birligi_46234.html
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2022). IPARD programı nedir? Erişim adresi: <https://ipard.tarim.gov.tr/>
- Taşdoğan, B. (2019). Uluslararası çerçevede gıda rejimleri, çok uluslu tarım gıda şirketleri ve sözleşmeli üreticilik. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(17), 369-383. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbider>
- Lama, C. (2022). Who truly benefits from free trade? A critical analysis of the WTO. Retrieved from <https://theobserver-qiaa.org/critical-analysis-of-the-wto>
- Topuz, B.K., Kılıç, O. Boz, İ. and Eryılmaz, G.A. (2019). Türkiye’de fındık üretim alanlarının daraltılması politikası. *Akademik Ziraat Dergisi*, 8(1), 141-148. <https://doi.org/10.29278/azd.594060>
- Trademap. (2022). *Trade statistics for international business development* [Dataset]. Retrieved from <https://www.trademap.org>
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). *On birinci kalkınma planı 2019-2023*. Erişim adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Planı-2019-2023.pdf
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2022). *100. Yıl Türkiye planı, on birinci kalkınma planı (2019-2023)*. Erişim adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Planı-2019-2023.pdf
- Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı. (2022). Dünya Ticaret Örgütü. Erişim adresi: <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/cok-tarafli-ve-bolgesel-iliskiler/cok-tarafli-iliskiler/dunya-ticaret-orgutu-dto>
- Türkiye İstatistik Kurumu (2021). *Bitkisel üretim istatistikleri*, [Dataset] Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Bitkisel-Uretim-Istatistikleri-2021-37249>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022). *GSYİH* [Dataset]. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yillik-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2021-45834>
- United States Trade Representative. (2014). *Report on Russia’s implementation of the WTO agreement* (United States Trade Representative December 2014). Retrieved from <https://ustr.gov/sites/default/files/Russia-2014-WTO-Implementation-Report-FINAL.12.15.14.pdf>

- United States Trade Representative. (2021). *2021 report on the implementation and enforcement of Russia's WTO commitments* (United States Trade Representative December 2021). Retrieved from <https://ustr.gov/sites/default/files/enforcement/WTO/2021%20Report%20on%20Russia's%20WTO%20Compliance.pdf>
- Uzun, V., Shagaida, N. and Lerman, Z. (2019). Russian agriculture: Growth and institutional challenges. *Land Use Policy*, 83, 475-487. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2019.02.018>
- WikiMili. (2021). Criticism of the World Trade Organization. Retrieved from https://wikimili.com/en/Criticism_of_the_World_Trade_Organization
- Wikipedia. (2022a). *Agriculture in Russia*. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Agriculture_in_Russia
- Wikipedia. (2022b). *Sorghum*. Retrieved from <https://tr.wikipedia.org/wiki/Sorghum>
- World Bank. (2020). *Agriculture, forestry, and fishing statistics for Russia* [Dataset]. Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS?locations=RU>
- WTO. (2021). *Trade policy review: Russian Federation* (Report by the Secretariat). Retrieved from https://www.wto.org/english/tratop_e/tp_r_e/tp516_e.htm
- WTO. (2022a). Domestic support in agriculture: The boxes. Retrieved from https://www.wto.org/english/tratop_e/agric_e/agboxes_e.htm
- WTO. (2022b). Agreement on agriculture. Retrieved from https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/14-ag_01_e.htm
- Xinhua. (2023). World insights: How to feed 8 bln people -- A look at global food security in 2023. Retrieved from <https://english.news.cn/20230111/ae0564ffdfbe49b79408192a9b5693f9/c.html>
- Yakovlev, A.Y. (2020). State agricultural companies in Russia: Characteristic and legal status. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 548, 022101. doi:10.1088/1755-1315/548/2/022101
- Yakupova, A. and Lorenzen, H. (2020). Russia - Where is agriculture going? Retrieved from <https://www.arc2020.eu/russia-where-is-agriculture-going/>
- Yerli, G.D. ve Oktik, N. (2022). Türkiye'de tarım politikaları ve kırsal yoksulluk. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(59), 268-282. <http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.64436>
- Yücel, D. (2021). Tohum ve tarım ilacı piyasalarında yoğunlaşma ve tekelleşme: Çok uluslu şirket egemenliği. İ. Karabıyık (Ed.), *Ekonomi ve yönetim bilimleri çalışmaları* içinde (s. 45-68). Lyon: Livre de Lyon.

THE ANALYSIS OF THE AGRICULTURAL STRUCTURE AND THE TRADE BETWEEN RUSSIA AND TURKEY WITHIN THE FRAMEWORK OF THE THIRD FOOD REGIME

EXTENDED SUMMARY

The Purpose of the Study

In the 18th century, the theories of Adam Smith and David Ricardo, two liberal British economists, stated that in a global system to be created under liberal ideology, each country would gain by being included in the system within the framework of its absolute/comparative advantages (Krugman and Obstfeld, 2008) has it been valid? Doesn't the fact that some parts of production are carried out in different parts of the world in today's global world question the validity of these theories? How much share do countries or income groups get from the total production within the system? What are the dangers of the global division of labor? All these questions have become more prominent with the Covid-19 pandemic and the Russia-Ukraine war in recent years.

In this study, the developments in the agricultural field in Turkey and Russia, which have become more and more economic partners with the effect of the conjuncture and geography in recent years, were analyzed within the framework of the Third Food Regime rules and the commercial relations between the two countries were evaluated from this perspective.

Theoretical Framework

After the 1980s, international organizations such as the IMF, World Bank, and WTO, which are the actors of the global system, encourage the implementation of neoliberal free trade economic policies on nation-states. Although the first defenders of the liberal ideologies of the global world order have changed over time, the international organizations led by the current global capital argue that what a liberal division of labor they impose on countries with the policies they bring will benefit everyone. In food regimes, this process advocates the division of labor in high-value-added products to technology-producing countries and lower value-added products to less developed and developing countries. This situation causes developing countries, which are dependent on foreign sources in terms of food and inputs, to experience difficulties in terms of foreign trade, development, and employment. In the ongoing new global division of labor in agriculture and food, Turkey is an exporter of non-stocked labor-intensive production, while it is an importer of capital-intensive food and inputs with high added value.

Russia is an important trade partner of Turkey and a country with a serious trade deficit. In addition to Turkey's dependence on Russia for strategic products such as oil, natural gas, and fertilizers, the grain needs of the flour industry, which is an important export product, are also met by Russia. This raises the question of how to finance the foreign trade deficit. If Russia opens new agricultural lands for production in the future within the framework of import substitution agricultural policies and climate change, it is seen that the export chance of vegetables and fruits in Turkey-Russia trade relations will decrease.

Discussions and Conclusion

Policy proposals for the solution of agricultural problems presented within the framework of Turkey's agricultural trade relations with Russia are very important for the Turkish economy. In order to ensure rural development and food supply security, Turkey should increase agricultural and livestock production in accordance with its ecological structure, and implement agricultural policies aimed at increasing products with high added value. Supporting and protecting storable and strategic products such as hazelnuts and olive oil, which are highly competitive and produced in a production area very suitable for Anatolia, is in line with the WTO's rural development programs. Russia's agricultural policies for rural development can set an example for Turkey. Ziraat Bank should be removed from being a classical banking institution in banking activities and should support agriculture within the scope of rural development and food supply security, like Russia's 100% state agricultural bank Rosselkhozbank. In recent years, increasing food prices and supply-side problems in Turkey, as well as in the world, bring along many problems such as foreign dependency, inability to eat healthy, increase in health expenditures, social problems and unrest, deterioration of family unity, inadequate education, as well as the decrease in economic purchasing power. brings. Although there are difficulties and sanctions to act independently in the international system, it is very important for Turkey to implement rational and versatile agricultural policies by taking the agricultural support of the European Union, USA, China, India, and Russia as an example.